

มหากปิชาตกมฺ (Mahākapi-jātakam)¹: ลักษณะเนื้อหาและคุณค่าทางวรรณศิลป์

สุภาพร พลายเล็ก

บทคัดย่อ

มหากปิชาตกมฺ ชาตกเรื่องที่ 24 ในชาตกมัลลามีลักษณะเนื้อหาตามหลักของพระพุทธศาสนาหายาน มุ่งแสดงให้เห็นการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ แม้มหากปิชาตกมฺจะมีเนื้อเรื่องคล้ายกับมหากปิชาตกในพุทธศาสนาเถรวาท แต่ก็มีลักษณะการดำเนินเรื่อง หลักธรรมคำสอน และการเลือกใช้ถ้อยคำภาษาที่แตกต่างกัน มหากปิชาตกมฺเป็นชาตกเรื่องหนึ่งที่แสดงให้เห็นคุณค่าในการนำเสนอพุทธธรรมด้วยถ้อยคำภาษาที่งดงามซึ่งแสดงให้เห็นทั้งลักษณะเนื้อหาและคุณค่าของชาตกมัลลาได้อย่างชัดเจน

¹ ศึกษาจากต้นฉบับภาษาสันสกฤตของ P.L. Vaidya, Jātakamālā (Bombay: The Mithila Institute, 1959). p. 163–168. และ ชาตกมัลลา แปลและเรียบเรียงจากฉบับภาษาอังกฤษของ จ.ส. สเปนเยอร์ โดย หลวงรัฐภาณุการโกศล. (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเชชม, 2513). น. 297-307.

Mahākapi-jātakam: **Its Contents and Literary Values**

Supaporn Plailek

Abstract

The contents of *Mahākapi-jātakam* (no. 24 in *Jātakamalā*) clearly reflect the teachings of Mahāyāna traditions which are principally based on the long path of Bodhisattvas. Also, though its contents closely resembling those of the counterpart in Theravāda traditions, its narration, teachings, and word choices are highly distinctive. *Mahākapi-jātakam* is one of the Jātaka tales which properly explicate Buddhist philosophies with poetic flavor helpfully offering contents and literary values contained in *Jātakamalā*.

มหากปิชาตกมฺ (Mahākapi-jātakam) เป็นชาตกเรื่องที่ 24 ในชาตกมาลา (Jatakamālā) ซึ่งมีจำนวนทั้งหมด 34 เรื่อง ชาตกมาลากล่าวกันว่าเป็นผลงานของอารยศูร (Ārya Śūra) มีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “โพธิสत्ตวาทนามาลา” (Bodhisattvāvadānamālā) ชาตกมาลาเป็นคัมภีร์ประเภทอวทาน² ซึ่งเป็นหนังสือประเภทนิทานในศาสนาพุทธที่มีการเล่าในแบบนิทานชาตก ชาตกมาลาประพันธ์เป็นร้อยกรองภาษาสันสกฤตในรูปแบบของกาหรือที่เรียกว่า “จมฺปู” (Campū)³ (G. K. Nariman, 1923, p. 45)

แม้ไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่าอารยศูรผู้ประพันธ์ชาตกมาลาเป็นใครและเกิดเมื่อใด แต่จากหลักฐานที่ปรากฏ อารยศูรน่าจะมีชีวิตอยู่ก่อนคริสต์ศักราชที่ 4 (P. L. Vaidya, 1959, p. ix) อารยศูรเป็นผู้ทรงคุณธรรม มีความรู้แตกฉานในพระพุทธศาสนา มีชื่อเสียงปรากฏไปถึงประเทศทิเบต เมื่อภิกษุอี่จิง (I-tsing) จาริกไปอินเดีย (ช่วง พ.ศ. 1214–1238) ก็ได้กล่าวอ้างถึงชาตกมาลาไว้ (ชาตกมาลา, 2541, (ค)) ภายในถ้ำอชันด้ามีการอธิบายเล่าเรื่องภาพจิตรกรรมด้วยบทร้อยกรองในชาตกมาลาของอารยศูร ซึ่งจารึกเหล่านี้สร้างในคริสต์ศักราชที่ 6 (P. L. Vaidya, 1959, p. ix) นอกจากนี้ยังมีภาพสลักเรื่องราวจากชาตกมาลาปรากฏอยู่บนผนังด้านในของระเบียงชั้นที่ 1 ที่สถูปบุโรพุทโธ (Borobudur) บนเกาะชวา ประเทศอินโดนีเซีย ซึ่งเป็นสถูปในคติพุทธศาสนานิกายมหายานที่สร้างขึ้นในตอนปลายของพุทธศตวรรษที่ 14 หรือระหว่างพุทธศตวรรษที่ 15 (Juhn Miksic, 1996, p. 71) นอกจากนั้นชาตกมาลายังมีผู้แปลเป็นภาษาจีนในคริสต์ศักราช 434 อีกด้วย

² อวทาน เป็นเรื่องราวการบำเพ็ญคุณงามความดีของบุคคลต่างๆ และผลจากการบำเพ็ญคุณงามความดีเหล่านั้น เน้นเรื่องของพระพุทธเจ้าเมื่อยังเป็นพระโพธิสัตว์เป็นสำคัญ เรื่องราวมักดึงมาจากพระวินัยปิฎก โดยบางครั้งก็กล่าวว่าร่วมอยู่ในพระวินัยปิฎก ดู H. Dayal, The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Literature (Delhi: Motilal Banarsidass, 1975), p. 383.

³ จมฺปู (Campū) คือ รูปแบบงานนิพนธ์ประกอบด้วยบทประพันธ์ร้อยแก้วและร้อยกรอง ดู Monier Monier-Williams, Sanskrit–English Dictionary, 16th ed. (Oxford: Clarendon, 1997), p. 389.

ดังนั้น*ชาตก*มาลา คงจะประพันธ์ขึ้นก่อนเวลาเหล่านั้นซึ่งน่าจะอยู่ในราวคริสต์ศักราชที่ 350–400 (P. L. Vaidya, 1959, p. ix)

ตารนาถ (Tāranātha) นักประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ชาวธิเบตได้กล่าวว่า อารยศูรมีหลายชื่อ เช่น อศฺวโฆษ (Aśvaghōṣa) ทูรทุรุษ (Durdarṣa) ธรมิกสุภูติ (Dharmika-subhūti) มติกิตฺร (Matikitra) อารยศูรอาจจะมีชีวิตอยู่ในสมัยพระเจ้ากนิษกะซึ่งเป็นสมัยที่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมากสมัยหนึ่ง เนื่องจากทรงอุปถัมภ์นักปราชญ์ที่เป็นพุทธศาสนิกชนจำนวนมาก (F. Max Müller, 1895, p. xvi) อารยศูรเสียชีวิต หลังจากเมื่อประพันธ์*ชาตกมาลา*ครบ 34 เรื่อง

อารยศูรรวบรวมและเรียบเรียง*ชาตกมาลา*ขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์หลักคือการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นอุบายวิธีที่จะสอนศีลธรรมให้แก่ประชาชนทั่วไป (F. Max Müller, 1895, p. xvi–xxviii) โดยอารยศูรประพันธ์*ชาตกมาลา*เพื่อเป็นดั่งมาลาอันงดงามสักการบูชาพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ดังเนื้อหาที่กล่าวไว้ในบทนมัสการใน*ชาตกมาลา*ที่กล่าวว่า

โอม ขอนอบน้อมแด่พระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ผู้ประเสริฐทุกพระองค์ ข้าพเจ้า
ขอบูชาพระจริยาวัตรอันน่าอัศจรรย์ในอดีตชาติของพระมุนีเจ้าซึ่งเป็นที่ยิ่งใหญ่
เป็นสิริมงคลอันเป็นรากฐานแห่งคุณความดี เป็นวิถีแห่งเกียรตินิยมและเป็นสิ่งที่ยิ่งงาม
ซึ่งใคร ๆ ก็ดูหมิ่นมิได้ด้วยพวงดอกไม้คือบทกวีของข้าพเจ้านี้ด้วยความภักดี⁴

(*Jātakamālā*, 1959, p. 1)

⁴ Om namaḥ śrīsarvabudhavadhisattvebhyah||

Śrīmanti sadguṇaparigrahaṃgalāni kīrtyaśpadānyanavagītamanoḥarāṇi|

Pūrvaprajanmasu muneścaritādbhu tāni bhaktyā svakāvyakusumāñjalīnārcayisye

||1|| (*Jātakamālā*, 1959, p. 1)

เนื้อหาของ*ชาตกมาลา*มีลักษณะคล้ายคลึงกับชาตกในคัมภีร์พระไตรปิฎก บาลีจำนวน 28 เรื่อง หลวงรัชฎการโกศล (2541, น. (จ)-(ฉ)) ผู้แปล*ชาตกมาลา* เป็นภาษาไทย ได้กล่าวถึงข้อสังเกตใน “*ชาตกมาลา*” ซึ่งมีลักษณะแตกต่างกับ บาลีชาตกไว้ว่า

1. ไม่มีปรารภเรื่อง และไม่ได้อ้างว่าเป็นพุทธวจนะ แต่มีหัวข้อธรรมะ
2. ไม่แสดงการกลับชาติในตอณจบ แต่มีสรุปหลักธรรมะตามหัวข้อ
3. ชื่อบุคคลในเรื่องไม่พิสดาร บางทีก็ไม่กล่าวชื่อเสียด้วยซ้ำ
4. ลำนวนโวหารไม่เหมือนชาตกบาลี ซึ่งอาจเป็นเพราะแต่งเป็นกาพย์ และอรรถธรรมซึ่งไม่มีในบาลีชาตกก็มี
5. ในจำนวน 34 เรื่องนั้น 7 เรื่องไม่มีในบาลีชาตก แต่มีเค้าเรื่องคล้ายกัน และจุดประสงค์ที่จะแสดงธรรมและสรรเสริญพระพุทธเจ้าอย่างเดียวกัน

นักวิชาการหลายท่านกล่าวว่า*ชาตกมาลา*เป็นวรรณคดีในพระพุทธศาสนา ฝ่ายอุตตรนิกายหรือฝ่ายมหายาน ในขณะที่ชาตกบาลีเป็นวรรณคดีพุทธศาสนา ฝ่ายทักษิณนิกายหรือฝ่ายเถรวาท (F. Max Müller, 1895, p. xvi) แต่ก็มีนักวิชาการบางท่านกล่าวว่า “*ชาตกมาลา*” ไม่ใช่วรรณคดีฝ่ายมหายาน แม้จะบันทึกด้วยภาษาสันสกฤตก็ตาม (*ชาตกมาลา*, 2541, คำนำ) ดังนั้นการศึกษาเรื่องมหากปิชาตกมอันเป็นชาตกเรื่องหนึ่งใน*ชาตกมาลา*ซึ่งมีลักษณะเนื้อหาที่คล้ายคลึงกับเรื่องมหากปิชาตก บาลีชาตกในพระไตรปิฎกและอรรถกถามหากปิชาตก นอกจากจะทำให้เห็นถึงลักษณะเนื้อหาและคุณค่าทางวรรณศิลป์ใน*ชาตกมาลา* อย่างชัดเจนแล้ว ยังจะชี้ให้เห็นถึงลักษณะที่แตกต่างกันของมหากปิชาตกม มหากปิชาตกและอรรถกถามหากปิชาตกด้วย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อพิจารณาลักษณะเนื้อหาและคุณค่าทางวรรณศิลป์ในเรื่องมหากปิชาตกม ชาติกเรื่องหนึ่งในชาตกมาลา
2. เพื่อเปรียบเทียบลักษณะเนื้อหาของเรื่องมหากปิชาตกมในชาตกมาลา กับมหากปิชาตกในพระไตรปิฎกภาษาไทยและอรรถกถามหากปิชาตก

ขอบเขตของการวิจัย

ศึกษาลักษณะเนื้อหา คุณค่าของชาตกเรื่องมหากปิชาตกม และเปรียบเทียบกับเรื่องมหากปิชาตกในพระไตรปิฎกภาษาไทยและอรรถกถามหากปิชาตกซึ่งมีลักษณะเนื้อหาที่คล้ายคลึงกัน

ลักษณะเนื้อหาและคุณค่าของมหากปิชาตกม

มหากปิชาตกมเป็นชาตกที่มีสาระสำคัญกล่าวถึงพระกรุณาอันใหญ่หลวงของพระโพธิสัตว์ที่มีต่อผู้ทุกข์ยาก โดยแสดงให้เห็นถึงความกรุณาและการเสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อช่วยเหลือผู้อื่น มุ่งปลดเปลื้องความทุกข์ของผู้อื่นด้วยความเต็มใจ โดยเห็นแก่ประโยชน์ของผู้อื่นมากกว่าประโยชน์ของตนเองและให้ความสำคัญกับความเดือดร้อนของผู้อื่นมากกว่าความทุกข์ร้อนของตนเอง ดังข้อความที่กล่าวว่า “สัตว์บุรุษย่อมไม่เป็นทุกข์เดือดร้อน ถึงความป่วยเจ็บซึ่งจะมีแก่ตน ยิ่งกว่าการสูญเสียความสุขซึ่งผู้กระทำให้เกิดความป่วยเจ็บจะพึงได้รับ” เนื้อเรื่องของมหากปิชาตกมกล่าวว่าในครั้งที่พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดเป็นวานรนั้นได้เที่ยวกินผลไม้ น้อยใหญ่ไปจนพบชายผู้หนึ่งตกอยู่ในเหว วานรโพธิสัตว์จึงช่วยเหลือแบกชายผู้นั้นขึ้นมาจนรอดพ้นจากความตาย เมื่อวานรโพธิสัตว์นอนพักด้วยความไว้วางใจ ชายหลงทางจึงเอาหินท่มลงที่ศีรษะวานรเพื่อหวังนำร่างไปเป็นอาหาร แม้จะถูกชายผู้ที่พระโพธิสัตว์ให้การช่วยเหลือทำร้ายจนได้รับบาดเจ็บ แต่วานรโพธิสัตว์ก็มีขันติธรรมมีใจกรุณาต่อชายผู้นั้น และยังได้นำทางชายผู้ทำร้ายตนออกจากป่าได้สำเร็จ หากแต่ด้วยผลกรรมแห่งการทำร้ายผู้มีคุณ จึงทำให้ชายผู้นั้นเกิดเป็นโรคเรื้อนได้รับทุกข์เวทนาแสนสาหัส เมื่อเดินทางมาพบพระราชอาพระองค์หนึ่ง ชายผู้นั้น

จึงอธิบายถึงสาเหตุแห่งความทุกข์ทรมานอันเกิดจากผลการกระทำบาปของตน
ถวายพระราชชา

จากการศึกษาเรื่องมหากปิชาตกมฺ เรื่องที่ 24 ในชาตกมาลาของอารยศูร
ทำให้เห็นถึงองค์ประกอบของเรื่องมหากปิชาตกมฺว่ามีลักษณะต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

การตั้งชื่อเรื่อง ผู้ประพันธ์ตั้งชื่อชาตกว่ามหากปิชาตกมฺ (*Mahākapijātaka*)
หรือ “ชาตกเรื่องมหากปิ” ตามตัวละครสำคัญของเรื่อง คือ มหากปิ (*Mahākapi*)⁵
พญาวานรหรือลิงใหญ่ ซึ่งกล่าวเรียกว่าเป็นพระโพธิสัตว์ (*Bodhisattva*) พญาวานร
โพธิสัตว์เป็นตัวละครเอกที่แสดงให้เห็นว่าเป็นผู้มีความกรุณาเสียสละช่วยเหลือ
สัตว์ผู้ได้รับความเดือดร้อนลำบาก แม้จะถูกทำร้ายจนได้รับบาดเจ็บแต่ก็อดทน
ต่อความเจ็บปวดนั้นเพื่อช่วยเหลือผู้ทำร้ายตนให้พ้นจากทุกข์ภัย การกระทำของ
พญาวานรโพธิสัตว์ในเรื่องจึงแสดงให้เห็นถึงโพธิสัตว์จริยา คุณธรรมที่ยากยิ่งที่
บุคคลธรรมดาจะปฏิบัติได้และเป็นคุณธรรมที่พึงได้รับการยกย่องและสรรเสริญ
ได้แก่ ทานบารมี ศีลบารมี และกษานติบารมี กล่าวคือ ทานบารมีคือการช่วยเหลือ
ผู้อื่น เพื่อสลัดความเห็นแก่ตัว สร้างความอ่อนโยนให้จิตใจ และเพื่อทำประโยชน์
ต่อสังคม ศีลบารมีคือความประพฤติที่อยู่ในครรลองคลองธรรม ประกอบด้วย
วาริตศีลได้แก่ข้อห้าม และจาริตศีลได้แก่ข้ออนุญาต วัตถุประสงค์ของศีลคือ
การรักษาตนเองเพื่อประโยชน์สุขของผู้อื่น อำนาจของศีลจะทำให้กิเลสอย่างหยาบ
ถูกควบคุม และกษานติบารมี กษานติ แปลว่าความอดทน เป็นธรรมที่เป็นข้าศึก
ต่อโทสะและความพยายาบท แบ่งเป็น 3 ชนิดคือ อดทนต่อความทุกข์ อดทนต่อ
คำสอน และอดทนต่อความเจ็บปวดและการถูกเหยียดหยาม (วิทยา ศักยานิพันธ์,
2552, น. 9–11)

⁵ “kapi” หมายถึง ลิง ดู Monier Monier Williams, *Sanskrit–English Dictionary*, 16th
ed. (Oxford: Clarendon, 1997), p. 250.

การตั้งชื่อเรื่องตามตัวละครเอกจึงเป็นการชี้ให้ผู้อ่านสนใจให้ความสำคัญกับพญาวานรโพธิสัตว์ในฐานะเป็นหัวใจสำคัญของเรื่องและเห็นถึงโพธิสัตว์จริยาของวานรโพธิสัตว์ พึงสรรเสริญยกย่องพระกรุณาอันใหญ่หลวงของพระโพธิสัตว์ซึ่งเห็นแก่ประโยชน์ของผู้อื่นยิ่งกว่าความทุกข์ร้อนของตนเอง และถือปฏิบัติตามคุณธรรมอันพระโพธิสัตว์สั่งสอนและประพฤติตามแบบอย่างที่ดีงามของพระโพธิสัตว์ผู้แม้จะมีร่างกายเป็น “วานร” ก็ตาม

การเปิดเรื่อง *มหากปิชาตกม* เปิดเรื่องด้วยสาระสำคัญที่ต้องการนำเสนอให้เห็นถึงคุณสมบัติของบุคคลที่จะได้รับการยกย่องเป็น “สัตบุรุษ” ว่าจะต้องเป็นผู้เสียสละประโยชน์สุขของตน และอดทนต่อความทุกข์ร้อนกายใจที่ประสบ เพื่อช่วยเหลือให้ผู้อื่นพ้นจากความทุกข์โศก ดังคำสอนที่ใช้ในการเปิดเรื่องว่า “สัตบุรุษทั้งหลายย่อมไม่เป็นทุกข์เดือดร้อนถึงความป่วยเจ็บซึ่งจะมีแก่ตน ยิ่งกว่าการสูญเสียความสุขซึ่งผู้กระทำให้เกิดความป่วยเจ็บจะพึงได้รับ”⁶ การเปิดเรื่องใน*มหากปิชาตกม* จึงเป็นการมุ่งชี้ให้เห็นความกรุณาเสียสละของบุคคลที่เรียกว่า “สัตบุรุษ” (santah) ซึ่งหมายถึง คนดีน่านับถือ มีคุณธรรมประพฤติอยู่ในศีลธรรมซึ่งใน*มหากปิชาตกม* หมายถึงวานรโพธิสัตว์นั่นเอง โดยกล่าวว่าคนดีหรือสัตบุรุษนั้นจะต้องเป็นผู้ที่เห็นประโยชน์สุขของบุคคลอื่นยิ่งกว่าประโยชน์สุขของตนเอง

การเปิดเรื่องจึงเป็นการบอกกล่าวถึงคุณลักษณะของบุคคลที่พึงได้รับการยกย่องสรรเสริญคือพระโพธิสัตว์ คุณลักษณะดังกล่าวประกอบด้วย ทานบารมีคือการเสียสละร่างกายเนื้อมีเยือกเพื่อช่วยเหลือชายหลงทาง การให้อภัยเมื่อถูกทำร้าย และการให้ “ธรรมทาน” คือการสั่งสอนให้สำนึกตน ศีลบารมีคือการประพฤติดีเพื่อช่วยเหลือผู้อื่น โดยไม่กระทำชั่วแม้จะถูกทำร้าย และกษานติบารมีคือความอดทนอดกลั้นต่อความยากลำบากกายและใจที่ได้รับเมื่อช่วยเหลือชายหลงทาง *มหากปิชาตกม* เปิดเรื่องด้วยหัวข้อธรรมะ โดยมีได้กล่าววาทะธรรมะ

⁶ nātmaduḥkheṇa tathā santah saṃtapyante yathāpakāriṇaṃ kuśalapakṣahānyā (Jātakamālā, 1959, p. 166)

ที่นำมาเปิดเรื่องนั้นเป็นพุทธโอวาท หากกล่าวเพียงว่าเป็นเรื่องราวตามที่ได้ฟังกันมานั้น (tadyathānusrūyate) กล่าวได้ว่าผู้ประพันธ์น่าจะให้ความสำคัญกับสารธรรมมากกว่าจะอ้างว่าเป็นโอวาทของพระพุทธเจ้า อีกทั้งในบทมัสการของชาตกมาลาก็ได้กล่าวไว้ชัดเจนว่าเป็นเรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ ดังความว่า

เพื่อประโยชน์แก่สัตว์โลก ข้าพเจ้าได้พิจารณา ดังนี้แล้วจึงกระทำความพยายามนี้ ด้วยวิธีการอันเด่นด้วยลักษณะการประพันธ์ซึ่งเป็นแบบกวีนิพนธ์ที่มีชื่อเสียง โดยการแสดงพระจริยาวัตรอันประเสริฐของพระผู้ทรงสูงสุดในโลก เพื่อที่จะนำสัตว์โลกผู้มีสติปัญญาไปสู่ความเป็นผู้ขึ้นชอบในการฟัง⁷

การดำเนินเรื่อง มหาภิชาตกมามีวิธีการดำเนินเรื่องตามลำดับเวลาของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น โดยกล่าวถึงเหตุการณ์ตั้งแต่ชายผู้หนึ่งออกตามหาวิฬหิงษา และตกลงไปในเหว ชายผู้นั้นได้รับการช่วยเหลือจากวานรโพธิสัตว์ ด้วยกิเลสในใจทำให้ชายผู้หลงทางคิดฆ่าวานรโพธิสัตว์เพื่อเป็นอาหาร หากแต่ผลกรรมจากการประพฤตร้ายต่อผู้มีคุณทำให้ชายผู้นั้นเป็นโรคเรื้อรังได้รับทุกขเวทนาสาหัส และเรื่องจบลงเมื่อชายผู้นั้นเล่าถึงสาเหตุแห่งบาปทุกข์จากกรรมชั่วถวายพระราชา การดำเนินเรื่องตามลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในลักษณะที่ไม่ซับซ้อนทำให้ชาตกเรื่องนี้อ่านเข้าใจง่าย สามารถติดตามเรื่องได้ต่อเนื่อง

ปมปัญหาหรือความขัดแย้ง มหาภิชาตกมแสดงให้เห็นปมปัญหาหรือความขัดแย้งของตัวละคร กล่าวคือ แสดงปมปัญหาของความขัดแย้งระหว่างสัตว์กับคนคือวานรโพธิสัตว์และชายผู้หนึ่ง ความขัดแย้งนั้นเกิดจากชายผู้ได้รับ

⁷ lokārthamityabhisamīkṣya kariṣyate'yaṃ śrutyārṣayuktyaviguṇena pathā prayatnaḥ|

lokottamasya caritāṭisāyapradeśaiḥ svam prātibhaṃ gamayitum śrutivallabhatvam||3|| (Jātakamālā, 1959, p. 1)

การช่วยเหลือจากวานรโพธิสัตว์มิได้สำนึกในบุญคุณของวานรโพธิสัตว์ที่ได้ช่วยเหลือตนให้รอดพ้นจากความตาย ความรักชีวิตของตนเองมีมากกว่าจึงทำร้ายวานรโพธิสัตว์เพื่อหวังนำร่างวานรไปเป็นอาหาร ความขัดแย้งดังกล่าวถูกคลี่คลายด้วยคุณธรรมของวานรโพธิสัตว์ในการให้อภัยต่อชายผู้นั้น วานรโพธิสัตว์เอาชนะชายผู้เคราะห์ร้ายซึ่งทำร้ายตนจนได้รับบาดเจ็บด้วยความกรุณา วานรโพธิสัตว์มิได้มีใจโกรธแค้นดังเช่นปฤชชนทั่วไปเมื่อถูกทำร้าย แต่กลับพาไปส่งจนกระทั่งชายผู้นั้นสามารถรอดชีวิตออกจากป่าได้สำเร็จ ปมความขัดแย้งระหว่างสัตว์กับมนุษย์จึงแสดงให้เห็นว่าสัตว์บุรุษแม้จะอยู่ในรูปลักษณะของสัตว์ดิรัจฉาน แต่หากเป็นผู้มีคุณธรรมก็มีจิตใจที่สูงส่งกว่าผู้ได้ชื่อว่าเป็นมนุษย์ และจากปมความขัดแย้งนี้ก็นับเป็นส่วนสำคัญที่แสดงให้เห็นผลแห่งกรรมที่ชายผู้หลงทางได้รับหลังจากการออกตัญญูต่อผู้มีคุณและแสดงให้เห็นถึงคุณธรรมที่แตกต่างกันของผู้ที่เป็นมนุษย์แต่มีจิตใจอกตัญญูต่อผู้มีคุณ และวานรโพธิสัตว์ผู้มีจิตใจเมตตากรุณาต่อผู้ที่ทำร้ายตน ความขัดแย้งของตัวละครมนุษย์และสัตว์จึงทำให้สาระสำคัญที่ผู้เขียนต้องการสื่อสารมีความชัดเจนและลึกซึ้งยิ่งขึ้น

จุดสนใจสูงสุดของเรื่อง เมื่อวานรโพธิสัตว์เลือกที่จะช่วยเหลือมนุษย์ผู้ประพฤตินิรันดร์ตนเองและกลับสงสารในความผิดบาปที่บุคคลผู้นั้นได้กระทำลงไป โดยช่วยเหลือให้สามารถออกจากป่าได้นั้น นับเป็นจุดสนใจสูงสุดของเรื่อง ซึ่งนอกเหนือจากการแสดงให้เห็นทานบารมี และศีลบารมีแล้วยังแสดงให้เห็นถึงคุณธรรมสำคัญคือกษานติบารมีซึ่งเป็นสาระสำคัญของชาดกเรื่องนี้ โดยผู้เขียนนำเสนอคุณธรรมอันแสดงให้เห็นพระกรุณาอันใหญ่หลวงของพระโพธิสัตว์มาใช้ในการเปิดเรื่องและปิดเรื่อง มุ่งเน้นย้ำให้เห็นการบำเพ็ญทานบารมีคือมุ่งช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ ศีลบารมีคือการเป็นผู้ประพฤติอยู่ในศีลธรรม และกษานติบารมีคือความอดทนต่อความทุกข์กาย และอดทนต่อกิเลสจากโทษะเมื่อถูกทำร้าย การให้ความสำคัญกับหลักธรรมอันเป็นสาระสำคัญดังที่กล่าวเน้นย้ำไว้ทั้งตอนต้นและตอนท้ายของเรื่องจึงเป็นส่วนเชื่อมโยงให้เห็นความเป็นผู้มีคุณธรรมของวานรโพธิสัตว์

สภาวะภายในใจของตัวละครเป็นส่วนสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงคุณธรรมของตัวละคร กล่าวคือ มนุษย์ผู้ชายแม้จะมีสำนึกต่อผู้มีคุณ แต่กลับหาเหตุผลเพื่อสนับสนุนความคิดในการกระทำชั่ว คิดนำวามรมาเป็นอาหาร อำนาจกิเลสแห่งความรักตนเองจึงนำไปสู่บาปเคราะห์ที่มนุษย์ผู้นั้นได้รับจากการประพฤตร้ายต่อผู้มีคุณในที่สุด ความอกตัญญูต่อผู้มีคุณ การไร้ซึ่งคุณธรรมในจิตใจของมนุษย์ซึ่งแม้จะมีชาติกำเนิดที่สูงกว่าสัตว์ดิรัจฉาน หากแต่ถ้ามีได้มีใจที่มีคุณธรรม ปราศจากความอกตัญญูต่อผู้มีคุณ จิตใจที่เต็มไปด้วยกิเลสก็จะทำให้ประพฤติดี ชีวิตได้รับความทุกข์ยากเดือดร้อน ตัวละครชายคนหนึ่งจึงแสดงให้เห็นถึงโทษของการอกตัญญูต่อผู้มีคุณเป็นสำคัญ ในขณะที่วานรโพธิสัตว์มุ่งแสดงให้เห็นถึงการบำเพ็ญบารมี โดยเฉพาะการบำเพ็ญกษานติบารมีของตัวละคร กล่าวคือ วานรโพธิสัตว์ช่วยเหลือมนุษย์ผู้ชายโดยใช้ร่างกายของตนแบกมนุษย์ผู้นั้นขึ้นจากเหว ซึ่งผู้เขียนได้แสดงให้เห็นคุณธรรมอันเป็นเลิศของวานรโพธิสัตว์ซึ่งมิได้มีความล่งเลใจแต่อย่างใดในการจะช่วยเหลือมนุษย์ผู้เดือดร้อนนั้น หากแต่ยังหาทางทดสอบร่างกายของตนเองเพื่อให้สามารถช่วยเหลือมนุษย์ผู้นั้นให้ขึ้นจากเหวได้จนสำเร็จ การแสดงให้เห็นถึงความกรุณาของพระโพธิสัตว์และแสดงให้เห็นถึงกษานติบารมีหรือขันติบารมีทั้ง 3 ชั้น กล่าวคือ อธิษฐานติ คือความอดทนต่อความลำบากตรากตรำต่าง ๆ ที่ร่างกายของวานรโพธิสัตว์จะได้รับเมื่อช่วยเหลือมนุษย์ผู้นั้น โดยมีได้แสดงความล่งเลหรือความขัดแย้งภายในจิตใจ จึงแสดงให้เห็นถึงคุณธรรมภายในจิตใจของวานรโพธิสัตว์อย่างชัดเจน และการช่วยเหลือผู้ที่ในรคุณทำร้ายตนเองจนได้รับบาดเจ็บนับเป็นส่วนสำคัญยิ่งที่แสดงให้เห็นถึงพระกรุณาอย่างใหญ่หลวง รวมทั้งแสดงให้เห็นอิริยาสนขันติ คือความอดทนต่อความเจ็บปวดของร่างกายซึ่งวานรโพธิสัตว์ได้รับการแบกมนุษย์ผู้ชายขึ้นจากเหว และสติติกขาขันติคือความอดทนต่ออารมณ์อันไม่น่าพอใจ วานรโพธิสัตว์มิได้แสดงภาวะแห่งความโกรธแต่อย่างใด แม้จะถูกทำร้ายก็ตาม สภาวะภายในจิตใจของวานรโพธิสัตว์แสดงถึงความอดทนต่อความเจ็บปวดของร่างกายที่ได้รับบาดเจ็บ โดยมีได้รู้สึกโกรธที่ถูกทำร้ายจากผู้ที่ตนช่วยเหลือด้วยจิตใจที่เมตตา การกระทำของวานรโพธิสัตว์จึงเป็นการแสดงให้เห็นถึงการเป็นบุคคลที่มีคุณธรรมอันเป็นยอดเยี่ยมในด้านกษานติบารมี ทานบารมีและ

ศิลปารมี แม้พระโพธิสัตว์อุบัติเป็นสัตว์ที่ขึ้นชื่อว่าต่ำต้อยกว่ามนุษย์ หากแต่มีจิตใจที่สูงส่งด้วยคุณธรรมที่มากกว่าซึ่งสามารถควบคุมเอาชนะกิเลสต่าง ๆ ภายในใจได้เป็นอย่างดี

การปิดเรื่อง มหาภิกษัตตมปิปิดเรื่องด้วยการนำคุณธรรมอันเป็นหัวใจสำคัญของเรื่องที่ใช้ในการเปิดเรื่องมากล่าวซ้ำอีกครั้ง ซึ่งเป็นการเน้นให้ผู้อ่านเห็นถึงความสำคัญของการปฏิบัติคุณธรรมในข้อดังกล่าว ดังความว่า “โดยประการฉะนี้สัตบุรุษย่อมไม่วิตกทุกข์ร้อนในความป่วยเจ็บของตนมากกว่าความวิตกทุกข์ร้อนถึงการที่ผู้กระทำตนป่วยเจ็บจะต้องสูญเสียซึ่งความสุข”⁸ การปิดเรื่องโดยเน้นย้ำถึงคุณธรรมอีกครั้งจึงเป็นการแสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับคุณธรรมของผู้ที่ได้ชื่อว่า “สัตบุรุษ” ซึ่งก็คือวานรโพธิสัตว์ อันแสดงให้เห็นถึงพระกรุณาในการบำเพ็ญทานบารมีช่วยเหลือผู้อื่น เป็นผู้ตั้งอยู่ในศิลปารมีประพฤติดตนถูกต้องเหมาะสมตามครรลองคลองธรรม และเป็นผู้มีกษานติบารมี อดทนอดกลั้นต่อความทุกข์กายและใจเมื่อถูกทำร้าย การกล่าวถึงการเป็นผู้มีคุณธรรมที่ได้รับการยกย่องดังกล่าวเมื่อปิดเรื่องอีกครั้งจึงเป็นการเน้นย้ำถึงสาระสำคัญของเรื่องให้ชัดเจนยิ่งขึ้น นอกจากนั้นยังกล่าวสรุปถึงคุณธรรมหลักที่มุ่งนำเสนอในเรื่องมหาภิกษัตตมปิปิดคือเรื่องกษานติและความกตัญญู ดังข้อความว่า เมื่อจะบรรยายถึงการสดับพระธรรมเทศนาด้วยโยนิโสมนสิการ การแสดงถึงกษานติและความกตัญญูต่อมิตร และการแสดงถึงโทษแห่งทุจริตกรรม นี้ก็ควรยกเรื่องนี้ขึ้นอ้างด้วย”⁹

⁸ tadevaṃ nātmaduḥkhena tathā santaḥ saṃtapyante yathā pakāriṇaṃ kuśala pakṣa hānyā| (*Jātakamālā*, 1959, p. 168)

⁹ iti tathāgatamāhātmye vācyam| satkṛtya dharmaśravaṇe kṣānti kathāyāṃ mitrān abhidrohe pāpakarmādinavapradarśane ceti| (*Jātakamālā*, 1959, p. 168)

สาระสำคัญและแนวคิดหลัก *มหากปิชาตก* มุ่งนำเสนอสาระสำคัญและแนวคิดหลักเรื่องโพธิจริยวัตรของพระโพธิสัตว์ ผู้มีพระกรุณาใหญ่หลวงทำหน้าที่ช่วยเหลือสัตว์โลกให้หลุดพ้นจากความทุกข์ โดยยอมเสียสละประโยชน์สุขของตนเพื่อผู้อื่น โดยในเรื่อง *มหากปิชาตก* แสดงให้เห็นการเป็นผู้ตั้งอยู่ในศีลบารมีเป็นพื้นฐาน คือเป็นผู้ประพฤติดี ตั้งอยู่ในศีลธรรม ทำลายกิเลสคือความทุกข์เดือดร้อนกายใจตนเองเพื่อช่วยเหลือผู้อื่น แสดงให้เห็นการบำเพ็ญทานบารมีของวานรโพธิสัตว์ โดยทรงใช้ร่างกายของพระองค์ช่วยเหลือให้ชายผู้หลงทางขึ้นจากหุบเขาดังความว่า “สัตบุรุษกล่าวว่าร่างกายมีประโยชน์สำหรับการช่วยเหลือดังนี้ ถ้าหาไม่แล้วก็หาประโยชน์อะไรไม่ได้ ผู้มีปัญญาย่อมใช้ร่างกายเป็นเครื่องมือสำหรับบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นไกล” (*ชาดกมาลา*, 2541, น. 301) และยังแสดงถึงการให้ “อภัยทาน” ไม่คิดโกรธแค้นต่อชายผู้ทำร้ายตน ดังความว่า “เอาเถิดมาไปกับข้า เดินเคียงข้างไปกับข้า และต้องไม่พ้นสายตาของข้า เพราะเจ้าเป็นผู้ที่ไว้วางใจได้แล้ว ข้าจะพาเจ้าไปให้พ้นป่านี...” (*ชาดกมาลา*, 2541, น. 305) รวมทั้งแสดง “ธรรมทาน” ซึ่งนับเป็นทานสูงสุดเพื่อสั่งสอนชายหลงทางไม่ให้ประพฤติชั่ว ดังความว่า “ขอให้เจ้าจงเดินทางไปด้วยสวัสดิ หวังว่าเจ้าคงพยายามละเว้นการกระทำชั่ว เพราะผลของกรรมชั่วนั้นเป็นกาลอันแสนทุกข์เดือดร้อน” (*ชาดกมาลา*, 2541, น. 305) นอกจากนี้ *มหากปิชาตก* ยังมุ่งเน้นแสดงให้เห็นว่าวานรโพธิสัตว์เป็นผู้มีกษานติบารมี คือมีความอดทนอดกลั้นต่อความเดือดร้อนกายในการช่วยเหลือชายหลงทาง และอดทนต่อความเดือดร้อนใจเมื่อถูกทำร้าย โดยไม่วิตกทุกข์ร้อนในความเดือดร้อนของตนมากกว่าความทุกข์ร้อนถึงการที่ผู้อื่นจะต้องประสบ ผู้ประพันธ์ใช้ชื่อเรื่องในการย้ำให้เห็นถึงสิ่งที่เป็หัวใจสำคัญของเรื่อง นั่นคือวานรโพธิสัตว์ผู้มีคุณธรรมอันน่ายกย่องสรรเสริญ เป็นผู้ตั้งอยู่ในทานบารมี ศีลบารมี และกษานติบารมี โดยผู้ประพันธ์ได้เน้นย้ำแนวคิดหลักไว้ทั้งในส่วนของการเปิดเรื่อง จุดสูงสุดของเรื่อง บทสนทนา การปิดเรื่อง การวางโครงเรื่อง และปมปัญหาขัดแย้ง

นอกจากสาระสำคัญที่ผู้ประพันธ์มุ่งเน้นย้ำถึงพระกรุณาของพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีต่าง ๆ แล้ว สาระสำคัญอีกประการหนึ่งที่ผู้ประพันธ์มุ่งถ่ายทอดถึงผู้อ่านก็คือ ความกตัญญูรู้คุณต่อผู้มีคุณ โดยให้ผู้ที่ได้รับผลกระทบโดยตรงจากการ

ละเว้นคุณธรรมดังกล่าว คือชายผู้กระทำชั่วต่อผู้มีคุณเป็นผู้ชี้ให้เห็นถึงผลแห่งการกระทำบาปกรรมนั้น โดยมุ่งแสดงให้เห็นว่าผู้ใดเป็นผู้กรุณาต่อผู้อื่นจะได้รับการยกย่อง แต่หากเป็นผู้ทรยศต่อมิตรก็จะได้รับผลจากบาปกรรมนั้น ดังข้อความว่า “ผู้ประทุษร้ายแถมมิตรย่อมจะประสบสภาพอันทุกข์ทรมานในโลกนี้...ในโลกหน้าบุคคลผู้มีใจโลภและชั่วช้าต่าง ๆ พยายามทำร้ายชีวิตมิตรจะมีสภาพอย่างไร ส่วนบุคคลผู้มีใจกอบปรีย์ด้วยความรักและกรุณาแถมมิตร ย่อมได้ชื่อเสียงกิตติคุณเป็นที่ไว้วางใจของมิตรและได้รับประโยชน์จากมิตรด้วย...” (ชาดกมาลา, 2541, น. 306–307) ดังนั้นสาระสำคัญของมหากปิชาตกมุนนอกจากจะมุ่งเน้นแสดงให้เห็นพระกรุณาของพระโพธิสัตว์ที่มีต่อสรรพสัตว์ โดยการแสดงให้เห็นทานบารมี ศีลบารมี และกษานติบารมี เพื่อเป็นการยกย่องและสรรเสริญพระโพธิสัตว์แล้ว มหากปิชาตกมยังมุ่งแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของความกตัญญูต่อผู้มีคุณอีกประการหนึ่งด้วย ดังข้อความว่า

...ความทุกข์ที่ข้าพระเจ้าได้รับอยู่นี้เป็นแต่เพียงดอกผลอันเกิดจากลำต้นที่ข้าพระเจ้าได้เพาะหว่านโดยกระทำทรยศแถมมิตร โอ ผลของกรรมนั้นจะยิ่งทุกข์ทรมานมากกว่านี้ เพราะเหตุนั้น พระองค์ควรทรงถือว่าผู้ทรยศแถมมิตรเป็นศัตรูของพระองค์ ควรทรงโปรดปรานแถมมิตรผู้มีใจอารีแก่พระองค์ ผู้ประทุษร้ายแถมมิตรย่อมจะประสบสภาพอันทุกข์ทรมานในโลกนี้...¹⁰

(ชาดกมาลา, 2541, น. 307)

¹⁰ mitradrohasya tasyedaṃ puṣpaṃ tāvadupasthitam|
ataḥ kaṣṭhataṃ vyaktaṃ phalamanyadbhaviṣyati||38||
tasmānmitreṣvabhidrohaṃ śatruvad draṣṭumarhasi|
bhāvasnigdhamavekṣasva bhāvasnigdhaṃ suhrijjanam||39||
mitreṣvamiṭṭhacaritaṃ pariṅghya vṛtta-
mevambidhāṃ samupayānti daśāmihaiva|
lobhādiḍoṣamaliniḥkṛtāmānasānāṃ
mitradruhāṃ gātirataḥ parato'numeyā||40|| (Jātakamālā, 1959, p. 167–168)

การเล่าเรื่อง ผู้ประพันธ์เป็นผู้เล่าเรื่องซึ่งรู้เห็นเหตุการณ์ทุกอย่าง การเล่าเหตุการณ์ในลักษณะนี้ทำให้ผู้อ่านเห็นทั้งลักษณะภายนอกและภายในที่แตกต่างกันระหว่างวานรโพรหัสตร์ซึ่งเป็นสัตว์แต่มีจิตใจสูงส่งกับผู้ที่มิร่างกายเป็นมนุษย์แต่มีจิตใจที่ชั่วร้ายยิ่งกว่า การรู้แจ้งแห่งจิตใจของตัวละครที่ผู้แต่งบรรยายจึงเป็นการนำเสนออีกเลสเตที่ปรากฏอยู่ในใจของมนุษย์ออกมาทำให้เนื้อหาที่ดำเนินไปนั้นมีเหตุผลและน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้นว่าตัวละครแสดงพฤติกรรมเหล่านั้นเพราะกิเลสอันเกิดจากความรักตัวเอง นอกจากนั้นกวียังใช้การบรรยายให้เห็นถึงผลแห่งบาปกรรมอันเกิดจากการกระทำชั่วต่อผู้มีคุณไว้อย่างชัดเจนดังปรากฏทั้งตอนต้นเรื่องและเมื่อตัวละครพบกับพระราชา ซึ่งเป็นการเน้นย้ำให้ผู้อ่านเห็นถึงโทษอันเกิดจากการทำความชั่วยิ่งขึ้น กลวิธีการเล่าเรื่องของผู้เขียนจึงทำให้ผู้อ่านเห็นพฤติกรรมทั้งภายในและภายนอกของตัวละครซึ่งมีลักษณะที่แตกต่างกัน อันทำให้สามารถเปรียบเทียบให้เห็นถึงรูปร่างลักษณะและพฤติกรรมที่ตรงกันข้ามได้อย่างชัดเจน

ตัวละคร มหาภิชาตกมมีตัวละคร 3 ตัว คือ วานรโพรหัสตร์ ชายผู้หลงทางและพระราชา ผู้ประพันธ์มิได้มีการระบุชื่อซึ่งนับเป็นข้อดีข้อหนึ่งที่ทำให้ผู้อ่านรู้สึกเหมือนว่าเหตุการณ์นี้เป็นเหตุการณ์ที่สามารถเกิดขึ้นได้กับบุคคลทุกคน จึงทำให้ผู้อ่านรู้สึกใกล้ชิดกับเหตุการณ์และเข้าใจถึงคุณธรรมที่ชาตกนำเสนอได้ดีขึ้น ตัวละครที่กวีสร้างขึ้นมาให้มีลักษณะอุดมคติคือวานรโพรหัสตร์ที่มีพลังกำลังมากและสามารถพูดภาษามนุษย์ได้ และมีคุณธรรมอันเหนือกว่ามนุษย์ทั่วไป ซึ่งเป็นผู้มีลักษณะพิเศษเหนือกว่าบุคคลอื่น นอกจากนี้ตัวละครอื่นก็นับว่ามีลักษณะที่สมจริงคือมีความเป็นมนุษย์ มีกิเลสคือความรักตัวเองเหนือกว่าสิ่งใด แต่เมื่อได้รับผลแห่งกรรมชั่วรู้ซึ่งถึงบาปบุญคุณโทษก็มีสำนึกที่ดีขึ้น อันแสดงให้เห็นว่าเป็นตัวละครที่มีพัฒนาการ นอกจากนี้กวียังได้พรรณนาให้เห็นลักษณะเด่นของตัวละครเอกคือวานรโพรหัสตร์อย่างชัดเจน เพื่อเน้นย้ำให้เห็นว่าเป็นผู้ที่มีคุณธรรมอันเป็นเลิศกว่าบุคคลใดๆ แม้จะเป็นเพียงวานรก็ตาม การนำเสนอถึงสิ่งที่วานรโพรหัสตร์กระทำจึงทำให้ผู้อ่านเกิดความเชื่อถือตามเหตุการณ์ที่ผู้ประพันธ์เล่า โดยกวีได้พรรณนาถึงพระโพรหัสตร์

ที่แม้จะเป็นเพียงสัตว์ดิรัจฉานก็มีคุณธรรมอันเปี่ยมล้น เป็นผู้ตั้งอยู่ในศีลธรรม ดังความว่า

ณ ที่นี้กล่าวกันว่าพระโพธิสัตว์บังเกิดเป็นวานรใหญ่อยู่โดยโดดเดี่ยว แม้จะมีภาวะเช่นนั้น พระโพธิสัตว์ก็ได้ขาดสำนักในพระธรรม มีกตัญญู ใจสูง เพียรมาก และความกรุณาดุจดั่งว่าติดแน่นอยู่กับตัวไม่รู้จากไปเลย อันว่าพสุธา ป่า ภูเขา และมหาสมุทรได้พินาศหลายร้อยครั้งเมื่อถึงวาระที่สุดแห่งยุค ไม่โดยอุทกภัย ก็โดยอัคคีภัย หรือวาทภัย แต่เมหาคณาของพระโพธิสัตว์ไม่รู้จักพินาศ โดยเลี้ยงชีพด้วยใบและผลพฤกษณ์ในป่าอย่างง่าย ๆ เหมือนดาบส แสดงความสงสารเมื่อมีเหตุการณ์ต่าง ๆ บังเกิดแก่สัตว์ทั้งหลายเท่าที่ได้พบเห็นภายในขอบเขตที่อยู่วานรโพธิสัตว์อาศัยอยู่ ณ ภูมิประเทศนั้น¹¹

(ชาดกมาลา, 2541, น. 298)

เมื่อวานรแน่ใจว่าชายผู้นั้นเป็นผู้ทำร้ายตน ก็บังเกิดความสงสาร มิได้โกรธ หรือถูกความเคียดแค้นครอบงำและมีความกรุณาแก่ชายผู้ได้ประกอบกรรมชั่ว คำนึงถึงแต่ความสุขของตน วานรโพธิสัตว์มองดูชายนั้นแล้วรำพันว่า

เพื่อนเอ๋ย เจ้าผู้เป็นมนุษย์ ไฉนจึงกระทำดังนี้ เจ้าคิดเห็นอย่างไร ทำได้อย่างไร เจ้าผู้จะต้องป้องกันต่อสู้ศัตรูมิให้ทำร้ายซ้ำการกลับประทุษร้ายซ้ำเสียเอง ชำรุดสักภูมิใจเมื่อมาสำนึกว่าได้กระทำความผิดอันยากที่จะกระทำได้ แต่บัดนี้เจ้าได้ลบหลู่ความภูมิไฉน

11 tadavasthamapi cainamapariluptadharmasamjñam kṛtajñamakṣudrasvabhāvaṃ
dhr̥tyā mahatyā samanvitamanurāgavaśādiva karuṇā naiva mumoca|
sakānanā sādrivarā sasāgarā gatā vināśaṃ śataśo vasum̐dharā|
yugāntakāle salilānalānilairna bodhisattvasya mahākṛpāluta||1||
atha sa mahātmā tāpaśa iva vanaruparṇaphalamātravṛttiranukampamānastena
tena vidhinā gocarapatitān prāṇinastamaranyapradeśamadyavasati sma| (Jātakamālā, 1959,
p. 167)

เสียแล้ว โดยกระทำการที่ยากยิ่งกว่า ภายหลังที่ได้รอดกลับคืนมาจากอีกโลกหนึ่งคือ จากปากมัจจุราศ เดียวนี้ก็เท่ากับว่ารอดจากหุบผาอันหนึ่งมาหายๆ ก็กลับตลึงหน้าผา อีกอันหนึ่ง เท่าที่กล่าวนี้เป็นความจริงทุเรศแท้ อวิชชาสิ่งที่ร้ายและทารุณที่สุด เพราะอวิชชานี้ทำให้สัตว์ทั้งหลายได้รับทุกข์ร้อนสาหัส หลอกลวงด้วยความหวัง เพื่อความเจริญอันจอมปลอม เจ้าได้ทำลายตนเอง ทำให้เพลิงแห่งศรัทธาโคกคุ้ขึ้น ในใจของข้า ทำให้กิตติคุณของเจ้าเป็นไฟฟ้า สกตกันการรักนับถือคุณธรรมของเดิม ที่มีอยู่ ทำลายความไว้วางใจ เป็นเป้าแห่งลูกศรของคำติโทษ เจ้าหวังผลอะไรที่กระทำ ดังนั้น ความปวดเจ็บเพราะบาปผลของข้าอันมิได้กระทำให้เกิดความวิตกทุกข์ร้อน มากเท่ากับความคิดที่เกิดขึ้นในใจในข้อที่ว่าเพราะตัวข้าเป็นต้นเหตุที่ทำให้เจ้ากระโดด ลงสู่ทุจจริตกรรมและข้าก็ไม่มีอำนาจที่จะชำระล้างบาปกรรมนี้ได้¹²

(ชาดกมालา, 2541, น. 304-305)

¹² mānuṣeṇa satā bhadra tvayedam kṛtamīdṛśam|
 katham nāma vyavasitaṃ prārabdham kathameva vā||25||
 madabhidrohasamrabdham tvam nāmāpatitaṃ param|
 vinivāraṇaśauṭṭiravikramo roddhumarhasi||26||
 duṣkaram kṛtavānasmītyabhūnmānonnatirmama|
 tvayāpaviddhā sā duramatiduṣkarakāriṇā||27||
 paralokādīvānīto mṛtyorvaktṛantarādiva|
 prapātāduddhṛto'nyasmādanyatra patito hyasi||28||
 dhigaho bata durvṛttamajñānamatidāruṇam|
 yatpātayati duḥkheṣu sukhāśākṛpaṇam jagat||29||
 pātito durgatāvātmā kṣiptaḥ śokānalo mayi|
 nimīlita yaśolakṣmīrguṇamaitri virodhita||30||
 gatvā dhigvādalakṣatvam hatā viśvasanīyatā|
 kā nu khalvarthanispattirevamākāṅkṣitā tvayā||31||
 dunoti māṃ naiva tathā tviyaṃ rujā
 yathaitadevātra manah kṣiṇoti māṃ|
 gato'smi pāpe tava yannimittatāṃ
 na cāhamenastadapohitaṃ prabhuh||32|| (Jātakamālā, 1959, p. 166-167)

ผู้ประพันธ์ได้บรรยายถึงลักษณะของชายผู้หลงทางซึ่งมีจิตใจอ่อนแอ และเต็มไปด้วยกิเลสไว้ความว่า

...การอยู่ในป่านี้สไปจะต้องเลี้ยงชีวิตด้วยรากไม้ไม่ต้องพยายามมาก หรือมิฉะนั้นก็ได้ผลไม้ เท่าที่โชคอำนวย ร่างกายที่ทรุดโทรมอย่างนี้จะเลี้ยงชีวิตได้อย่างไร ยิ่งจะให้ได้อำนาจก็มากยิ่งขึ้นอีก ถ้าเรายังกะปลกกะเปลี่ย จะเดินฝ่าป่าช้าได้อย่างไร แต่ในร่างกายวานรมีอาหารเพียงพอ อันจะช่วยให้เราผ่านพ้นป่าทึบกันดารนี้ได้ จริงอยู่วานรได้ทำคุณแก่เรา แต่เราก็กินเนื้อได้ เพราะมันเกิดมาเป็นสัตว์สำหรับเขานั้น นอกนั้นในยามทุกข์สาหัส เราก็อาจจะทำตามบัญญัติได้ เพราะเหตุนี้เราต้องเอาเนื้อมันเป็นอาหาร แต่เราจะฆ่ามันได้ก็เมื่อมันหลับสนิทโดยไวใจ ถ้าจะทำร้ายมันซึ่งหน้าโดยเปิดเผย ราชสีห์ก็เอาขนของมันได้ ฉะนั้นจะต้องไม่มัวชักช้าเสียเวลา¹³

(ชาดกมอลา, 2541, น. 302-303)

นอกจากนั้นผู้ประพันธ์ได้แสดงให้เห็นโทษที่มนุษย์ผู้กระทำความชั่วอันเกิดจากการเนรคุณต่อผู้มีคุณไว้ดังนี้

¹³ atha sa puruṣastasmin mahāsattve śramabalānnidrāvaśamupagate cintāmaśivāmāpede-

mūlaiḥ prayatnātiśayādhigamyairvanyairyadṛcchādhigataiḥ phalairvā|

evaṃ parikṣīṇatanoh katham syādyātrāpi tāvatkuta eva puṣṭiḥ||17||

idaṃ ca kāntāramasupratāraṃ katham tarisyāmi balena hīnaḥ|

paryāptarūpaṃ tvidamasya māṃsaṃ kāntāradurgottaraṇāya me syāt||18||

kṛtopakāro'pi ca bhakṣya eva nisargayogaḥ sa hi tādrśo'sya|

āpatprasiddhaśca kilaiṣa dharmah pātheyatāmityupaneya eṣaḥ||19||

yāvacca visrambhasukhprasuptastāvanmayā śāyamayaṃ nihantum|

imaṃ hi yuddhābhimukhaṃ sametya siṃho'pi sambhāvyaaparājayaḥ syāt||20||

(jātakamālā, 1959, p. 135)

ส่วนชายผู้ได้กระทำความอันชั่วร้ายบาปอย่างยิ่งสำนึกความผิดซึ่งเผาลาญเหมือนไฟกำลังลุกโชติ เกิดเป็นโรคเรื้อนอันน่าเกลียดน่ากลัวขึ้นโดยทันที ร่างกายเปลี่ยนไป ผิวหนังมีเม็ดทั่วไปและกลายแตกมีหนองไหลอาบร่างทำให้น่าน่ารังเกียจที่สุด ไม่ว่าเขาจะไปสู่ที่ใด คนทั้งหลายก็พากันกลัว ร่างกายพิกลน่าเกลียดที่สุด จนไม่มีเค้าว่าเป็นร่างมนุษย์ ทั้งน้ำเสียงอันแสดงความป่วยเจ็บสาหัสก็ไม่ใช่เสียงคน คนทั้งหลายพากันคิดว่าเป็นปีศาจ จึงขับไล่ขู่เข็ญจะทำร้ายด้วยก้อนดิน และกระบอง พร้อมด้วยคำหยาบซ้ำๆ สำนทับ¹⁴

(ชาดกมาลา, 2541, น. 305-306)

ผู้ประพันธ์ยังกล่าวถึงตัวละครพระราชา แม้จะมีได้อธิบายลักษณะไว้มากนัก แต่ก็ได้แทรกให้เห็นความเป็นผู้มีคุณธรรม มีจิตใจเมตตากรุณาไว้ ดังนี้

ณ กาลวันหนึ่ง พระราชาพระองค์หนึ่งเสด็จล่าสัตว์ในป่า ได้ทรงทอดพระเนตรเห็นชายผู้นั้นอันมีร่างกายน่าเกลียดน่ากลัวมากคล้ายเปรต ผ้าที่นุ่งห่มอันโสมมก็ขาดวันหมด จนแทบจะไม่มีอะไรปิดบังความอาย พระราชามีพระทัยสงสาร ประกอบด้วยความกลัวรับสั่งถามว่า¹⁵

(ชาดกมาลา, 2541, น. 305)

¹⁴ atha sa puruṣastadatikaṣṭaṃ pāpaṃ kṛtvā paścāttāpavahninā saṃpradīpyamānacetāmahatā kuṣṭhavyādhinā rūpāntaramupanītaḥ kilāśacitracchaviḥ prabhidyamānavraṇavisravāḍragātraḥ paramadurgandhaśarīraḥ sadyaḥ samapadyata| sa yaṃ yaṃ deśamabhiḥ jagāma tatastata evainamatibībhatsavikṛtataradarśanaṃ mānuṣa ityaśraddheyarūpaṃ bhinnadīnasvaramabhivikṣya puruṣāḥ sāḥ sadayaṃ pāśmeti manyamānāḥ samudyataloṣṭadaṇḍā nirbhartsanaparūṣavacasaḥ pravāsayāmāsuḥ| (jātakamālā, 1959, p. 167)

¹⁵ athainamanyatamo rājā mṛgayāmanuvicaran pretamivāraṇe paribhramantaṃ prakṣṭīṇamalinavasanaṃ nātipracchannakaupīṇamatidurdaśanamabhivikṣya sasādhvasakautūhalaḥ papraccha ||36|| (jātakamālā, 1959, p. 167)

ตัวละครวานรโพธิสัตว์ในเรื่องมีบทบาทที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้มีกรุณาต่อสัตว์ผู้ตกยาก เป็นต้นแบบที่ควรยกย่องและกระทำตาม ชายหลงทางมีบทบาทแสดงให้เห็นถึงลักษณะของบุคคลซึ่งขาดคุณธรรมและพระราชาอยู่ในฐานะของผู้รู้เห็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

จาก ฉากในมหากาพย์ชาตกมนับเป็นส่วนสำคัญที่เกี่ยวข้องกับเนื้อเรื่องที่ดำเนินไป ผู้ประพันธ์ให้รายละเอียดและพรรณนาให้มีความสมจริงลึกซึ้งด้วยถ้อยคำภาษาที่งดงาม ผู้ประพันธ์ได้บรรยายฉากด้วยการบอกเล่าและนำเสนอผ่านบทสนทนา ฉากอันเป็นที่อยู่ของพระโพธิสัตว์นั้นผู้ประพันธ์บรรยายว่ามีลักษณะอันอุดมสมบูรณ์พร้อมในทุกๆ ด้าน ดังความว่า

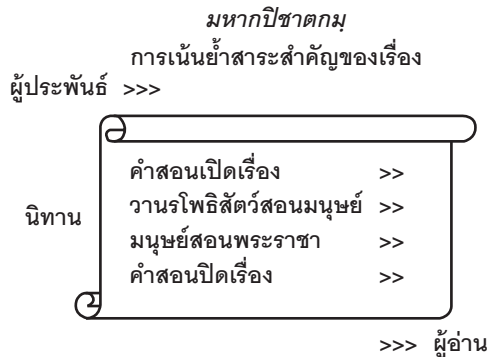
ณ ด้านหนึ่งแห่งหิมวาท มีภูมิภาคอันเจริญรมย์ ดินอันเรียกได้ว่าเป็นร่างกายของภูมิประเทศแถบที่อุดมสมบูรณ์ด้วยโลหะธาตุหลายชนิด ก้อนบอวลด้วยกลิ่นหอมน้ำมันต่างๆ ป่าและไม้อันเปรียบเหมือนเครื่องนุ่งห่มตอนบน ก็ประดุจจะคลุมด้วยผ้าไหมสีเขียวแก่ที่ลาดและที่เขาดำในภูมิภาคนั้นมีฉากภาพน่าชม ประสานกับสิริบุปผลักษณะต่างๆ ไม่เสมอกัน และการผสมกลมกลืนทำให้งามคล้ายกับว่าได้ถูกจัดตกแต่งอย่างประณีตเจาะจง ในภูมิประเทศอันเป็นที่หย่อนใจของวิทยาธรนี้ มีลำธารจากภูเขาผ่านหลายสาย เต็มไปด้วยหุบห้วยเหว ผาอันลึกและชัน ระงมด้วยเสียงสูงและต่ำของภมร มีลมโชยกระพือพัดพฤษชาติที่กำลังออกดอกและผล¹⁶

(ชาตกมาลา, 2541, น. 297)

¹⁶ bodhisattvaḥ kila śrīmati himavatpārśve vividhadhāturuciracitrāṅgarāge nīlakaṣṣeya prāvāra kṛtottarā saṅga iva vanagahanalakṣmyā prayatna racitair ivānekavarṇasaṁsthānavikalpairvaiśamyabhakticitraivibhūṣitataṭāntadeśe praviṣṭa naika prasavaṇajale gambhīrakandarāntaraprapāṭasaṁkule paṭutaramadhukaranināde manojña mārūtopavijyamānavicitrapuṣpaphalapādape vidyādhārākṛḍābhute mahākāyaḥ kapiṣṭ ekacaro babhuva| (Jātakamālā, 1959, p.166)

บทสนทนา ผู้ประพันธ์ใช้บทสนทนาทั้งเพื่อการเน้นย้ำสาระสำคัญและแนวคิดของเรื่อง บรรยายฉาก ดำเนินเรื่อง ให้ข้อมูล ย่อเรื่องให้สั้นลง บอกนิสัยของตัวละคร และทำให้เหตุการณ์ในเรื่องมีมิติที่มีชีวิตเป็นเพียงเรื่องเล่าแต่มีลักษณะที่สมจริงมากยิ่งขึ้นอันทำให้ผู้อ่านรู้สึกเห็นภาพเรื่องราวที่เกิดขึ้นเหมือนอยู่ตรงหน้าจริง ๆ ตัวละครมีชีวิตจิตใจมากกว่าการเป็นเพียงเรื่องเล่าที่ถูกบรรยายเท่านั้น

จากการวิเคราะห์องค์ประกอบต่างๆ ของ *มหากปิชาตกม* แสดงให้เห็นถึงการมุ่งเน้นสั่งสอนธรรมะไว้อย่างชัดเจน โดยอาจกล่าวได้ว่าผู้ประพันธ์มุ่งเน้นย้ำถึงหลักธรรมคำสอนหลายแห่ง นอกจากจะนำเสนอธรรมะไว้ในส่วนเปิดและปิดเรื่องดังที่กล่าวมาแล้ว ยังให้ตัวละครในเรื่องสั่งสอนถึงหลักธรรมอันเป็นสาระสำคัญของเรื่องดังกล่าวไว้ด้วย สามารถสรุปลักษณะวิธีการสอนได้ดังนี้

รูปภาพแสดงลักษณะวิธีการสอนใน *มหากปิชาตกม*

ลักษณะการบอกเล่าของผู้ประพันธ์และการยกนิทานอุทาหรณ์อันแสดงให้เห็นถึงพระกรุณาอันใหญ่หลวงในการเสียสละประโยชน์สุขส่วนตนเพื่อประโยชน์สุขของผู้อื่นของพระโพธิสัตว์ และผลกรรมจากการกระทำชั่วต่อผู้มีคุณ จึงเป็นการเน้นย้ำสารธรรมที่ทาให้ผู้อ่านเข้าใจหลักธรรมได้ง่ายและชัดเจน ทั้งจากการบอกเล่าโดยตรงและได้รับผ่านความสนุกสนานของนิทานอันทำให้เข้าใจและจดจำหลักธรรมได้ดียิ่งขึ้น ผู้ประพันธ์นอกจากจะกล่าวถึงโทษของการประพฤติชั่วต่อผู้มีคุณ

ดังการวาดภาพความทุกข์ทรมานให้เป็นที่เกรงกลัวต่อผู้อ่านแล้ว ยังได้กล่าวอ้างถึงประโยชน์ของการประพจน์ตามหลักธรรมโดยมีพระโพธิสัตว์เป็นแบบอย่างที่ดีด้วย ซึ่งนับเป็นการเพิ่มน้ำหนักการเน้นย้ำสารให้มีความหนักแน่นและชัดเจนยิ่งขึ้น

คุณค่าทางด้านวรรณศิลป์ในมหากาพย์ชาตกัม

คุณค่าทางด้านวรรณศิลป์ คือ ความไพเราะของบทประพันธ์ซึ่งอาจทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ ความรู้สึกและจินตนาการตามรสความหมายของถ้อยคำและภาษาที่ผู้แต่งเลือกใช้ เพื่อให้มีความหมายกระทบใจผู้อ่าน วรรณคดีสันสกฤตเรียกการประดับตกแต่งที่ทำให้บทกวีมีความไพเราะว่า “อลังการ” คือการใช้ถ้อยคำที่ไพเราะและโวหารที่มีความหมายลึกซึ้งให้เป็นประหนึ่งอารมณ์ของบทประพันธ์

อลังการศาสตร์ จำแนกออกเป็น 2 ประเภท คือ อลังการทางเสียง (ศัพทอลังการ) และอลังการทางความหมาย (อรรถอลังการ) (กุสุมา รักษมณี, 2549, น. 26.) ดังต่อไปนี้

ศัพทอลังการหรือเครื่องประดับเสียง เป็นวิธีแต่งคำประพันธ์ทำให้เสียงมีความไพเราะงดงามเพื่อความเด่นของบทประพันธ์ ศัพทอลังการที่ปรากฏในมหากาพย์ชาตกัม มีดังนี้

1. อนุปราส (anuprasa) คือ การเล่นเสียงโดยการซ้ำพยางค์ เสียงพยัญชนะ สระต่างกันหรือเหมือนกัน เป็นการซ้ำเสียงพยัญชนะในวรรคเดียวกัน อนุปราสแบ่งได้เป็น 5 ชนิด ได้แก่

1.1 เจกะอนุปราส คือ การซ้ำอักษร การซ้ำพยัญชนะ หมายถึงการซ้ำกลุ่มพยัญชนะแต่เพียงครั้งเดียว ลักษณะการเล่นเสียงการซ้ำพยัญชนะในลักษณะนี้จะทำให้เกิดความไพเราะน่าฟัง ดังที่ปรากฏในมหากาพย์ชาตกัม ดังเช่น

pāpaṃ ca karma parivarjayitum yatethā

duḥkho hi tasya niyameṇa vipākakālah||35||

ผู้ประพันธ์ซ้ำเสียงกลุ่มพยัญชนะ “y t” ในคำว่า “(parivarja)yitum” และ “yatethā” “(parivarja)yitum” ซึ่งแปลว่า เพื่อจะละเว้น และ “yatethā” แปลว่า ท่านควรจะพยายาม

yugāntakāle salilānālānilairna bodhisattvasya mahākṛpāluta ||1||

ผู้ประพันธ์ซ้ำเสียงกลุ่มพยัญชนะ “a n l” ในคำว่า “anala” และ “anilair” ซึ่งคำว่า “anala” หมายความว่า ไฟ และ “anila” หมายความว่า ลม “anilair” แปลว่าโดยลม จึงแสดงให้เห็นว่าผู้ประพันธ์ตั้งใจเลือกใช้คำให้มีเสียงพยัญชนะชุดเดียวกันซึ่งนอกจากจะสื่อความหมายตามต้องการแล้ว ยังมีเสียงที่ไพเราะด้วย

1.2 วฤตตยनुปราส คือ การซ้ำพยัญชนะตัวเดียวหรือหลายตัว (กลุ่มพยัญชนะ) มากกว่าหนึ่งครั้ง ดังที่ปรากฏในมหากาพย์ชาตกมุ เช่น

asārasya śarīrasya sāro hyeṣa mataḥ satām |
yatpareṣaṃ hitārtheṣu sādhanīkriyate budhaiḥ||12||

คำประพันธ์วรรคนี้เล่นเสียง “s r” ในคำว่า asārasya ซึ่งแปลว่า ที่อ่อนกำลัง śarīrasya แปลว่า ของร่างกาย และ sāro แปลว่า พลังงาน

sakānanā sādrivarā sasāgarā
gatā vināśaṃ śataśo vasumdhara |

คำประพันธ์วรรคนี้ใช้พยัญชนะเสียงเดียวกันทุกพยางค์คือเสียง s ในคำว่า “sa (kānanā)” “sa (adrivarā)” “sa (sāgarā)” ซึ่ง “sa” ทั้ง 3 คำ เมื่อประกอบกับคำนามแปลว่า ด้วย มี รวมด้วย และคำว่า “sāgara” มีความหมายว่า มหาสมุทร ดังนั้นการใช้เสียงพยัญชนะซ้ำกันหลาย ๆ คำในวรรคเดียวกัน นอกจากจะสื่อความหมายตามที่กวีต้องการแล้ว ยังเป็นการเล่นเสียงพยัญชนะซ้ำ ๆ ทำให้เกิดความไพเราะด้วย

1.3 ลาภานุปราช คือ การซ้ำคำ หมายถึงการซ้ำศัพท์ที่มีรูปคำและความหมายเหมือนกัน แต่ทำหน้าที่ต่างกันประโยคที่รูปคำนั้นปรากฏอยู่ อนุปราชชนิดนี้เป็นอนุปราชที่เกิดจากธาตุเดียวกัน ลงวิภัติต่างกัน จึงทำให้เสียงของคำซ้ำกัน ต่างกันตรงที่ลงวิภัติเท่านั้น อาจจะเป็นคำเดียวหรือหลายคำ (ทั้งบาท) อยู่ในคำสมาสหรือไม่อยู่ในสมาสก็ได้ ดังที่ปรากฏในมหากาพย์ชาตกัม เช่น

mitreṣvamiṭracaritam parigṛhya vṛttamevambidhām
samupayānti daśāmihaiva|

mitre และ mitra เป็นการซ้ำคำเดียวกันแต่ลงวิภัติทำให้ต่างกัน mitra เป็นคำนามซึ่งแปลว่า มิตร และ mitre เป็นสัพตมิวิภक्ति

evaṃ parikṣiṇatanoh katham syādyātrāpi tāvatkuta eva puṣṭiḥ ||17||

evaṃ และ eva เป็นการซ้ำคำเดียวกันแต่ลงวิภัติต่างกัน eva เป็นอพยาศัพท์ แปลว่า ดังนั้น แท้จริง นั่นเทียว evaṃ เป็นอพยาศัพท์ แปลว่า ดังนั้น ด้วยประการฉะนี้

1.4 ศรุตยานุปราช หมายถึง การซ้ำเสียงพยัญชนะที่อยู่ในฐานที่เกิดอันเดียวกัน ดังที่ปรากฏในมหากาพย์ชาตกัม เช่น

mānuṣo'smi mahābhāga pranaṣṭo vicaran vane|
phalārthi pādapādaśmādimāmāpadamāgamam ||7||

พยัญชนะตัว pa pha ma va เป็นพยัญชนะที่อยู่ในฐานที่เกิดเดียวกัน ซ้ำกันคือ โอะษฐะ (ริมฝีปาก)

1.5 อันตยานุปราช คือ การเล่นคำสัมผัสของพยางค์สุดท้ายของบรรทัด ดังที่ปรากฏในมหากาปิชาตกมุ ดังเช่น

sakānanā sādrivarā sasāgarā
gatā vināśam śataśo vasumdhara |
yugāntakāle salilānālānilai-
rna bodhisattvasya mahākṛpālūtā ||1||

โคลงนี้เล่นสัมผัสเสียงพยางค์สุดท้ายด้วยเสียงสระ **ā** ในคำว่า sasāgarā vasumdhara และ mahākṛpālūtā

2. ยมก คือการเล่นคำโดยใช้คำที่มีเสียงเหมือนกันทุกพยางค์หรือบางพยางค์แต่สื่อความหมายต่างกันในคำประพันธ์วรรคเดียวกันหรือบทเดียวกัน หรือกลุ่มของคำซึ่งการเรียงลำดับและการออกเสียงเหมือนเดิม ส่วนที่ซ้ำจะมีความหมายแตกต่างไปจากเดิม ถ้าส่วนนั้นมีความหมาย ดังที่ปรากฏในมหากาปิชาตกมุ เช่น

sa yaṃ yaṃ deśamabhijagāma tatastata
evainamatibibhatsavikṛtataradarśanaṃ mānuṣa

ในโคลกบทนี้ ยมกมีในคำว่า tatas และ tata tatas แปลว่า เนื่องจากจากนั้น และ tata แปลว่า กระจายไปทั่ว

iti sa mahākapistaṃ puruṣamanukampayā śiṣyamivānuśiṣya
tameva vanapradeśaṃ pratijagāma |

ในโคลกนี้ใช้คำว่า śiṣyam ซึ่งแปลว่า ศิษย์ และ anuśiṣya ซึ่งแปลว่า อาจารย์ สองคำนี้มีเสียง śiṣya เหมือนกัน

ศัพทาลังการที่ปรากฏในมหากาปิชาตกมุดังที่ได้ยกตัวอย่างมานั้น แสดงให้เห็นว่านอกจากผู้ประพันธ์จะเลือกใช้ถ้อยคำเพื่อสื่อความหมายตามที่ต้องการแล้วยังได้เลือกสรรถ้อยคำอย่างพิถีพิถันเพื่อให้วินิพนธ์ที่ร้อยเรียงขึ้นนั้นมีเสียงที่ไพเราะน่าฟังอีกด้วย

อรรถาสังการที่พบในมหากปิชาตกมฺซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ผู้อ่านเข้าใจเนื้อหาและเห็นภาพในจินตนาการได้ง่ายขึ้นนั้น มีดังต่อไปนี้

1. อุปมา คือ การนำสิ่งที่กวีต้องการแสดงลักษณะเด่นไปเปรียบเทียบกับอีกสิ่งหนึ่งที่มีลักษณะเด่น อันเป็นที่รู้จักหรือเป็นที่ยอมรับกันแล้ว ซึ่งมีค่าที่มีความหมายทำนองว่า เหมือน คล้าย เป็นคำแสดงความหมายเปรียบเทียบ สิ่งที่นี้เป็นหลักในการเปรียบเทียบเรียกว่าอุปมาน และสิ่งที่กวีนำไปเปรียบเรียกว่าอุปไมย ลักษณะร่วมของอุปมานกับอุปไมย เรียกว่า สาธารณธรรม หรือสาธรมยะ อุปมาเต็มรูปแบบจะมีองค์ประกอบครบทั้ง 4 ส่วน แต่หากเมื่อใดลักษณะเด่นของอุปมาเป็นที่เข้าใจก็อาจจะองค์ประกอบส่วนนี้ได้ (กุสุมา รัชมณี, 2549, น. 28) ผู้ประพันธ์มีการใช้อุปมาในมหากปิชาตกมฺ ดังเช่น

ณ ด้านหนึ่งแห่งหิมวต มีภูมิกาคอันเจริญรมย์ ดินอันเรียกได้ว่าเป็นร่างกายของ
ภูมิประเทศแถบที่อุดมสมบูรณ์ด้วยโลหะธาตุหลายชนิด ก้อนบอวลด้วยกลิ่นหอมน้ำมัน
ต่าง ๆ ป่าและไม้อันเปรียบเหมือนเครื่องนุ่งห่มตอนบน ก็ประจุจะคลุมด้วย
ผ้าไหมสีเขียวแก่ที่ลาดและที่เขาด้าในภูมิกาคนั้นมีฉากภาพน่าชม ประสานกับสีรูป
ลักษณะต่าง ๆ ไม่เสมอกัน¹⁷

(ชาตกมาลา, 2541, น. 297)

¹⁷ bodhisattvaḥ kila śrīmati himavatpārśve vividhadhāturuciracitrāṅgarāge
nīlakaṣeyaprāvārakṛtattarāsaṅga iva vanagahanalakṣmyā prayatnaracitairivāneka varṇa
saṁsthānavikalpairvaiṣamyabhakticitraivibhūṣitataṭāntadeśe praviṣṭanaikaprasravaṇajale
gambhīrakandarāntaraprapātasamkule paṭutaramadhukaranināde manojña
mārutopavījyamānavicitrapuṣaphalapādape vidyādharākṛḍabhute mahākāyaḥ kapiṛekacaro
babhuva| (Jātakamālā, 1959, p.166)

ข้าตกหุบผาในป่าอันห่างไกลมนุษย์ ใครจะพบ แม้จะค้นหาอย่างดี นอกจากความตาย ใครจะช่วยข้าให้ขึ้นจากหุบผาที่ได้ตกลงมาเหมือนสัตว์ป่าที่ถูกจับด้วยดกหลุมพราง ...ท้องฟ้าที่ประดับด้วยดาวทั่วไปเหมือนมณีก็จะไม่เห็นอีกแล้ว ความมืดอันทึบ เหมือนกลางคืนกาฬภัยล้อมอยู่รอบ¹⁸

(ชาดกมาลา, 2541, น. 297)

2. รูปกะ คือ การเปรียบเทียบทำนองเดียวกับอุปมา แต่กล่าวเสียใหม่ว่า สิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง ความหมายจึงลึกซึ้งกว่าอุปมา (กุสุมา รัชมณี, 2549, น. 28) รูปกะที่ปรากฏในมหากาพย์ชาดกม เช่น

ความทุกข์ที่ข้าพระเจ้าได้รับอยู่ขณะนี้แม้แต่เพียงดอกพลันเกิดจากลำต้นที่ข้าพระเจ้า ได้เพาะหวานโดยกระทำทรยศแก่มิตร¹⁹

(ชาดกมาลา, น. 297)

จากรูปกะข้างต้นสามารถแสดงให้เห็นถึงลักษณะการเปรียบเทียบผลจากการกระทำกรรมเช่นไร ย่อมได้รับผลกระทบเช่นนั้น เหมือนกับการปลูกพืชเช่นไรก็จะได้รับผลเช่นนั้นเสมอ

รูปกะที่แสดงให้เห็นถึงลักษณะของภาพมนุษย์ที่สมบูรณ์จิตใจเต็มไปด้วยคุณธรรมเหมือนกับป่าอันอุดมสมบูรณ์อันเป็นที่อยู่อาศัยของพระโพธิสัตว์ ดังความว่า “ณ ด้านหนึ่งแห่งหิมวาทมีภูมิภาคอันเจริญรมย์ ดินอันเรียกได้ว่าเป็นร่างกายของภูมิประเทศแถบที่อุดมสมบูรณ์ด้วยโลหะธาตุหลายชนิด กีบอวลด้วยกลิ่นหอม

¹⁸ udyānakānanavimānasaridvicitraṃ tārāvikīrṇamaṇiratnavirājitaḥbham| tāmisrapakṣarajanīva ghaṇāṇḍhakārā kaṣṭhaṃ jaganmama tiraskurute'ntarātriḥ||5|| (jātakamālā, 1959, p.163)

¹⁹ mitradrohasya tasyedaṃ puṣpaṃ tāvadupasthitam|

ataḥ kaṣṭhataraṃ vyaktaṃ phalamanyadbhaviṣyati||38|| (jātakamālā, 1959, p.167)

น้ำมันต่าง ๆ ป่าและไม้อันเปรียบเหมือนเครื่องนุ่งห่มตอนบนก็ประดุจจะคลุมด้วยผ้าไหมสีเขียวแก่ที่ลาด...ณ ที่นี้กล่าวกันว่าพระโพธิสัตว์บังเกิดเป็นวานรใหญ่อยู่โดยโดดเดี่ยว”²⁰ (ชาดกมาลา, 2541, น. 297)

มหากปิชาตกมุ จึงแฝงการใช้รูปกะซึ่งเปรียบ “หิมวัต” (himavat) เป็นร่างกายของมนุษย์ ดังนั้นพระโพธิสัตว์ผู้อาศัยอยู่ภายในที่แห่งนี้ก็อาจเป็นหัวใจที่เปี่ยมไปด้วยคุณธรรม

นอกจากนั้นในมหากปิชาตกมุยังได้สอดแทรกการใช้รูปกะเพื่อเปรียบเทียบลักษณะพฤติกรรมของชายคนหนึ่งผู้หลงทางกับพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมที่ติดอยู่กับกิเลสจนทำให้ชีวิตต้องพบกับความทุกข์เป็นวัฏจักรที่ไม่สิ้นสุด ดังนี้

ชายผู้หลงทาง	มนุษย์ผู้ใช้ชีวิตอย่างไร้แก่นสาร
เดินทางตามหาว่าว	ใช้ชีวิตเพื่อตามหาเป้าหมาย
หลงทาง	พลาดจากเป้าหมาย ใช้ชีวิตตามยถากรรม
ตกเหว	ตกอยู่ในความทุกข์
พบพระโพธิสัตว์	พบธรรมะ
รอดตาย	พบความสุข
กิเลส/ทำลายคุณธรรม	ไม่นำหลักธรรมมาใช้ในการดำเนินชีวิต
เป็นโรคเรื้อรัง	ได้รับผลกระทบ ชีวิตเป็นทุกข์

²⁰ bodhisattvaḥ kila śrīmati himavatpārśve vividhadhāturuciracitrāṅgarāge nīlakaṣeyapṛāvarakṛtōttarāsaṅga iva vanagahanalakṣmyā prayatna racitair ivānekavarṇasaṁsthānavikalpairvaiṣamyabhakticitairvibhūṣitataḥtādeśe praviṣṭanaikaprasavaṇajale gambhīrakandarāntaraprapāṭasaṁkule paṭutaramadhukanināde manojña mārutopavijyamānavicitrapuṣṣaphalapāḍape vidyādhārākṛḍābhute mahākāyaḥ kapirekacaro babhuva| (jātakamālā, 1959, p.167)

มหากวีชาตกมุพบว่าเป็นตัวเลือกให้อุปมาและอุปมาในการสร้างภาพที่ชัดเจน ให้เกิดขึ้นในใจของผู้อ่าน เนื่องจากจะทำให้เข้าใจเนื้อหาได้ง่าย สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการประพันธ์ชาตกขึ้นเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจธรรมะได้ง่ายและลึกซึ้ง อีกทั้งยังได้รับอิทธิพลจากความไพเราะงดงามของภาษาด้วย

นอกจากอรรถาธิบายข้างต้นแล้วยังพบว่ามหากวีชาตกมุปรากฏรสทางวรรณคดีที่ชัดเจนซึ่งมีส่วนสำคัญที่ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ความรู้สึกร่วมได้เป็นอย่างดี ได้แก่ กรุณารสและพิภตสรส ซึ่งปรากฏในมหากวีชาตกมามีรายละเอียดดังนี้

กรุณารส คือ ความสงสาร เป็นรสที่เกิดจากการได้รับความทุกข์โศก ซึ่งมี 3 ประเภท คือ ความทุกข์โศกที่เกิดจากความอยุติธรรม เกิดจากความเสื่อมทรัพย์ และเกิดจากเหตุวิบัติ ภาวะที่เกิดขึ้น มาจากต้นเหตุหรืออาลัมพะนะ คือ บุคคลอันหมายถึงพระโพธิสัตว์ซึ่งมีจิตใจเมตตากรุณาแก่สรรพสัตว์ ดังความว่า

พระโพธิสัตว์บังเกิดเป็นวานรใหญ่อยู่โดดเดี่ยว แม้จะมีภาวะเช่นนี้ พระโพธิสัตว์ก็มีได้ขาดสำนึกในพระธรรม มีกตัญญู ใจสูง เพียรมาก และความกรุณาจดจิดแน่นอยู่กับตัวไม่รู้จากไปเลย อันว่าพสุธา ป่า ภูเขา และมหาสมุทรได้พินาศหลายร้อยครั้ง เมื่อถึงวาระที่สุดแห่งยุค ไม่โดยอุทกภัย ก็โดยอัคคีภัย หรือวาทภัย แต่มหากุณาของพระโพธิสัตว์ไม่จักพินาศ โดยเลี้ยงชีพด้วยใบและผลพฤกษในป่าอย่างง่าย ๆ เหมือนดาบส แสดงความสงสารเมื่อมีเหตุการณ์ต่าง ๆ บังเกิดแก่สัตว์ทั้งหลายเท่าที่ได้พบเห็นภายในขอบเขตที่อยู่ วานรโพธิสัตว์อาศัยอยู่ ณ ภูมิประเทศนั้น²¹

(ชาตกมालา, 2541, น. 297)

²¹ tadavasthamapi cainamapariluptadharmasamjñam kṛtajñamaksudrasvabhāvam
dhr̥tyā mahatyā samanvitamanurāgavaśādiva karuṇā naiva mumoca|
sakānanā sādrivarā sasāgarā gatā vināśam śataśo vasum̐dharā|
yugāntakāle salilālānairna bodhisattvasya mahākṛpālutā||1||
atha sa mahātmā tāpasa iva vanarupamaphalamātravṛttiranukampamānastena
tena vidhinā gocarapatiān prāṇinastamaranyapradeśamadyavasati sma| (jātakamālā, 1959,
p.162)

เหตุเสริมหรืออุททิปะนะที่ปรากฏในมหากปิชาตกม คือ สภาพที่น่าสงสารของมนุษย์ผู้หลงทาง ดังที่กล่าวไว้ว่า

วานรได้ไต่ขึ้นไปบนต้น ชะโงกมองลงไปบนน้ำตกก็เห็นชายคนนั้นนอนรอการช่วย
ตาและแก้มลึกโหล ขาเหี่ยวแห้งและชืดเผือด กำลังหิวโหยอย่างมาก สภาพอันน่าสงสาร
ปลุกความกรุณาอันใหญ่ยิ่ง ละเลิกการหาอาหารสำหรับตน... คำวิงวอนดังนี้เร้า
ความสงสารอันไม่มีขอบเขตของพระมหาสัตว์ได้สำเร็จ คนตกทุกข์ได้ลำบาก
ที่จะช่วย กำลังอ่อนวอนให้ช่วยด้วยสีหน้าอันวิทกและพนมมือ ย่อมปลุกความกรุณา
ให้เกิดขึ้นในใจแม้แต่จะเป็นศัตรู ยิ่งเป็นผู้หนักด้วยความกรุณาแล้ว ก็ย่อมเป็นที่น่าสนใจ
มาก...

(ชาตกมาลา, 2541, น. 298)

อนุภาวะที่เกิดคือพระโพธิสัตว์เกิดความรู้สึกสงสารและหาทางช่วยเหลือ
ชายผู้หลงทาง และสงสารในการกระทำผิดของชายผู้นั้น ดังความว่า

วานรโพธิสัตว์มีความสงสาร ปลอดภัยจากอันสุภาพ ซึ่งผู้ตกทุกข์ในขณะนั้นมิได้
คาดคิดว่าจะได้ฟัง...ปลอดภัยจากอันอุ่นใจแล้ว วานรก็จัดหาผลไม้และผลไม้
อื่นส่งลงไปให้ เพื่อเตรียมการช่วยเหลือให้พ้นภัย วานรได้ไปยังที่แห่งหนึ่ง ฝึกหัดการ
ปีนไต่โดยมีหินหนักเท่าตัวคนทับอยู่บนหลัง เมื่อได้รู้กำลังแบกของตน และแน่ใจว่า
สามารถนำชายผู้นั้นขึ้นมาได้แล้ว จึงไต่ลงไปในหุบป่าเบื้องล่าง...ชายนั้นรับคำ กระทำ
ความเคารพวานรแล้วก็ขึ้นขึ้นหลัง โดยความมั่นคงแห่งจิตและคุณธรรมอันแน่นหนา
แม้จะปวดร้าวด้วยน้ำหนักอันเกินตัวที่ทับอยู่บนหลัง วานรโพธิสัตว์ก็สามารถพา
ชายขึ้นหลังขึ้นมาจนได้ แม้จะลำบากยากยิ่ง เมื่อช่วยให้รอดแล้ว มีความปลาบปลื้ม
อย่างที่สุด แต่ก็หมดกำลัง...

(ชาตกมาลา, 2541, น. 297)

พิภตสรส คือ ปฏิกริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ความน่ารังเกียจ หรือ
น่าเบื่อระอา มักปรากฏคู่กับภยานกรส เมื่อแสดงสภาพที่ไม่ต้องประสงค์ซึ่งมีทั้ง
ความน่ากลัวและน่ารังเกียจอยู่ด้วยกัน ในมหากปิชาตกม พิภตสรสเป็นรสสำคัญ

ที่ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกเกรงกลัวต่อการทำชั่วนั้น ดังที่ผู้ประพันธ์ได้บรรยายให้เห็นรสแห่งความน่ารังเกียจไว้ดังนี้

ส่วนชายผู้ได้กระทำความชั่วร้ายบาปอย่างยังรู้สึกสำนึกความผิดซึ่งเผาผลาญเหมือนไฟกำลังลุกโชติ เกิดเป็นโรคเรื้อนอันน่าเกลียดน่ากลัวขึ้นโดยทันที ร่างกายเปลี่ยนไป ผิวหนังมีเม็ดทั่วไปและกลายแตกมีหนองไหลอาบร่างทำให้เนิ่นาซังที่สุด ไม่ว่าเขาจะไปสู่ที่ใด คนทั้งหลายก็พากันกลัว ร่างกายพิกลน่าเกลียดที่สุด จนไม่มีใครว่าเป็นร่างมนุษย์ ทั้งน้ำเสียงอันแสดงความป่วยเจ็บสาหัสก็ไม่ใช่เสียงคน คนทั้งหลายพากันคิดว่าเป็นปีศาจ ... เจ้าเป็นใคร ร่างกายไม่เป็นรูปด้วยโรคเรื้อน ผิวหนังก็เต็มไปด้วยแผลหนอง ชิดเผือด ขูดพอม ทุเรศยิ่งนัก ผมก็เต็มไปด้วยฝุ่นเจ้าเป็นเปรต ปีศาจ อสุรกาย หรือปุนน หรือว่าเป็นตัวโรคอย่างหนึ่งในหลายโรคที่เจ้ามีและแสดงอยู่นั้น²²

(ชาตกมาลา, 2541, น. 305-306)

กรณารสนับเป็นรสเอกที่พบในมหากปิชาตกมุซึ่งแสดงให้เห็นพระกรุณาของพระโพธิสัตว์ที่มีต่อมนุษย์ผู้หลงทางนั้น และพิภตรสเป็นรสเสริมที่ช่วยทำให้ผู้อ่านเกิดความเกรงกลัวต่อการทำชั่ว แล้วเชื่อถือปฏิบัติตามหลักธรรม รสที่ปรากฏ

²² atha sa puruṣastadatikasṭaṃ pāpaṃ kṛtvā paścāttāpavahninā saṃpradīpyamānacetāmahatā kuṣṭhavyādhinā rūpāntaramupanītaḥ kilāśacitracchaviḥ prabhidyamānavraṇavisravārdragātraḥ paramadurgandhaśarīraḥ sadyaḥ samapadyata| sa yaṃ yaṃ deśamabhiḥ jagāma tatastata evainamatibibhatsavikṛtataradarāśanam mānuṣa ityāśraddheyarūpaṃ bhinnadināsavaramabhiḥ vikṣya puruṣāḥ sākṣadayam pāṣmeti manyamānāḥ samudyataloṣṭadaṇḍā nirbhartsanaparūṣavacasāḥ pravāsayāmaṣuḥ| athainamanyatamo rājā mrgayāmanuvicaran pretamivāranye paribhramantaṃ prakṣṭīṇamalinavasanaṃ nātipracchannakaupīnamatidurdaśanamabhiḥ vikṣya sasādhvasakautūhalaḥ papracchavirūpitanuḥ kuṣṭhaiḥ kilāśasābalacchaviḥ| pāṇḍuḥ kṛṣṭatanurdīno rajorūkṣaśīroruḥaḥ||36||
kastaṃ pretaḥ piśāco vā mūrtaḥ pāṣmātha pūtanah|
anekarogasamghātaḥ katamo vāsi yakṣmaṇām||37|| (Jātakamālā, 1959, p.167)

ในมหากาปิชาตกมูจึงมีส่วนสำคัญที่ทำให้วรรณคดีเรื่องนี้มีบทบาทหน้าที่สมกับเป็นวรรณคดีทางศาสนา

คุณค่าความเป็นวรรณคดีศาสนา

มหากาปิชาตกมูแสดงให้เห็นถึงทานบารมี ศีลบารมี และมั่งแสดงให้เห็นพระคุณธรรมของพระโพธิสัตว์ในเรื่องของการบำเพ็ญชานติบารมีเป็นสำคัญ โดยมุ่งเน้นให้พฤติกรรมของพระโพธิสัตว์เป็นแบบอย่างที่ดีให้กับผู้อ่าน และไม่ปฏิบัติตามการกระทำชั่วของชายผู้หลงทางด้วย หลักกษานติบารมีหรือผู้มีชานติบารมีนั้นมี 3 ชั้น คือ

1. ฐิติขันธ์ติ อุดทนต่อหนาวร้อน หิวกระหาย อุดทนต่อความลำบากตรากตรำต่างๆ

2. อธิวาสณขันธ์ติ อุดทนต่อความเจ็บป่วยหรืออาพาธประการต่างๆ อันทำให้ร่างกายกระวนกระวาย พยายามรักษาใจให้สงบ พิจารณาทุกขเวทนาทางกายให้เป็นประโยชน์แก่จิตใจ ให้เห็นกายเป็นที่รองรับทุกข์นานาประการ

3. ติดิกขาขันธ์ติ อุดทนต่ออารมณ์ยั่วชวนต่างๆ ทั้งความโลภ ความโกรธ ความหลง (พัฒน์ เฟื่องผลา, 2535, น. 37)

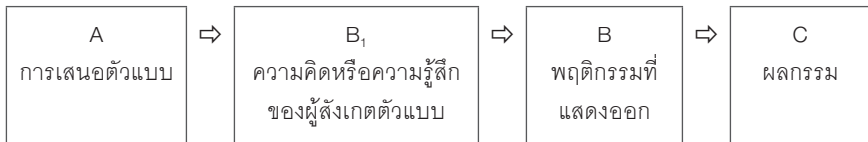
นอกจากนี้ยังสอดแทรกคำสั่งสอนเรื่องความกตัญญูต่อผู้มีคุณและแสดงให้เห็นผลของผู้ที่ทรยศต่อผู้มีคุณไว้อย่างชัดเจน

ลักษณะการแสดงให้เห็นถึงการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์เป็นสำคัญ จึงน่าจะเป็นไปตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนานิกายมหายานซึ่งก็คือหลักแห่งโพธิสัตว์ภูมิ พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานทุกนิกายยอมรับนับถือและมุ่งหมายโพธิสัตว์ภูมิซึ่งเป็นเหตุให้เกิดพุทธภูมิ บุคคลที่จะบรรลุพุทธภูมิได้ต้องผ่านการบำเพ็ญจริยธรรมแห่งพระโพธิสัตว์มาก่อน จึงอาจกล่าวได้ว่าโพธิสัตว์ภูมิเป็นเหตุพุทธภูมิเป็นผล หลักแห่งโพธิสัตว์จริยานั้นถือว่าจะต้องไปรดสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นจากทุกข์เสียก่อนแล้วตนเองค่อยหลุดพ้นภายหลัง พระโพธิสัตว์จึงถือว่ามีบทบาทสำคัญในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน

การสอนในมหากาพย์ชาตภมฺสอดคล้องกับหลักการทางจิตวิทยาที่มุ่งสอนให้ผู้อ่านเรียนรู้ โดยมีพระโพธิสัตว์เป็นต้นแบบ เรื่องราวของชายหลงทางแสดงให้เห็นถึงผลกระทบจากการกระทำชั่ว ภาพของความทุกข์ทรมานจากบาปเป็นส่วนที่สำคัญเป็นกุศโลบายที่ใช้เป็นเครื่องมือสื่อให้เกิดภาพในใจผู้อ่าน ภาพความทุกข์ทรมานจึงเป็นไปเพื่อเตือนใจหรือระงับสิ่งที่มีควรกระทำ ซึ่งตรงกับทฤษฎีการปรับพฤติกรรมในทางจิตวิทยาที่เรียกว่า “การเสนอตัวแบบ” (Modeling) พฤติกรรมหรือการกระทำของมนุษย์เกิดขึ้นจากสิ่งเร้าภายในตัวของบุคคลซึ่งเป็นตัวกระตุ้นให้แสดงพฤติกรรม ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning Theory) ของแบนดูรา (Bandura) นักพฤติกรรมนิยมชาวอเมริกัน กล่าวถึงการเรียนรู้โดยการให้ตัวแบบ (Learning Through Modeling) โดยผู้เรียนจะเลียนแบบจากตัวแบบ การเลียนแบบนี้เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยอาศัยการสังเกตพฤติกรรมของตัวแบบ ซึ่งรวมถึงการสังเกตการตอบสนองและปฏิกิริยาต่างๆ ของตัวแบบ สภาพแวดล้อมของตัวแบบ ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการกระทำหรือการปฏิบัติของตัวแบบ คำบอกเล่าเกี่ยวกับตัวแบบ ความน่าเชื่อถือของตัวแบบ ความมีชื่อเสียงของตัวแบบ มนุษย์สามารถเรียนรู้จากตัวแบบ (The Modeling) จากประสบการณ์ของตนเองและจากการบอกเล่าของบุคคลอื่น ตัวแบบที่แสดงพฤติกรรมนั้นมีทั้งตัวแบบที่มีชีวิตจริง (Live Models) และตัวแบบรูปสัญลักษณ์ (Symbolic Models) มนุษย์สามารถเรียนรู้จากการสังเกตพฤติกรรมของบุคคลอื่น ดังนั้นพฤติกรรมส่วนใหญ่ของมนุษย์จึงได้รับอิทธิพลจากการสังเกตพฤติกรรมและผลของการแสดงพฤติกรรมของบุคคลอื่น

การบำบัดพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์หรือเสริมสร้างพฤติกรรมที่พึงประสงค์สามารถสร้างให้เกิดขึ้นได้โดยการจัดสถานการณ์ให้เกิดการเรียนรู้โดยอาศัยตัวแบบ การเรียนรู้ที่ได้จากการสังเกตและผลของการให้ตัวแบบจะทำให้ผู้สังเกตเกิดพฤติกรรมใหม่ที่ไม่เคยเกิดมาก่อน ช่วยเพิ่มพฤติกรรมที่พึงประสงค์หรือระงับพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ของผู้สังเกตและช่วยให้พฤติกรรมของผู้สังเกตที่เคยเรียนรู้มาก่อนแล้วมีแนวโน้มที่จะแสดงออกมา แบนดูราเชื่อว่าการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของคนนั้นไม่ได้เป็นผลมาจากการปฏิสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมเท่านั้น แต่ยังขึ้นอยู่กับปัจจัยส่วนบุคคลที่ประกอบด้วยความคิดและความรู้สึกอีกด้วย การ

เสนอตัวแบบจะทำให้บุคคลเกิดความคาดหวังถึงผลที่จะเกิดขึ้นบางอย่าง ซึ่งจะส่งผลทำให้บุคคลตัดสินใจที่จะแสดงพฤติกรรมหรือไม่แสดงพฤติกรรม ตัวแบบนั้นมีผลต่อพฤติกรรมของบุคคล 3 ด้าน คือ ช่วยให้บุคคลเรียนรู้พฤติกรรมใหม่ๆ หรือทักษะใหม่ๆ ช่วยให้เกิดการระงับ (Inhibition) หรือการยับยั้งการระงับ (Disinhibition) การแสดงพฤติกรรมของผู้ที่สังเกตตัวแบบได้ และช่วยให้พฤติกรรมที่เคยได้รับการเรียนรู้มาแล้วมีโอกาสแสดงออก หรือแสดงออกเพิ่มมากขึ้น (สมโภชน์ เอี่ยมสุภาษิต, 2550, น. 253–254) กระบวนการการเสนอตัวแบบมีลักษณะดังนี้

รูปกระบวนการการเสนอตัวแบบ

ทฤษฎีทางจิตวิทยานี้ช่วยชี้ให้เห็นว่าพฤติกรรมหรือการกระทำของมนุษย์นั้นเกิดขึ้นจากสิ่งเร้าภายในตัวของบุคคลซึ่งเป็นตัวกระตุ้นให้แสดงพฤติกรรมซึ่งเป็นกระบวนการทางจิตวิทยา เมื่อพิจารณาจากทฤษฎีทางจิตวิทยาดังกล่าวนี้จึงพบว่าชาดกเป็นเครื่องมือที่สร้างขึ้นมาเพื่อควบคุมและเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของคนในสังคมให้มีลักษณะอันพึงประสงค์ตามที่ต้องการ ดังเช่น ภาพการกระทำที่น่าอภัยของ “วานรโพธิสัตว์” เป็นตัวแบบส่งเสริมให้ผู้อ่านปฏิบัติตามและภาพความทุกข์ทรมานจากร่างกายของ “ชายหลงทาง” เป็นภาพต้นแบบที่ทำให้ผู้อ่านสะพรึงกลัว ช่วยระงับพฤติกรรมที่ไม่พึงปฏิบัติตาม ภาพต้นแบบที่ปรากฏเป็นไปตามแนวทางจิตวิทยาในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของบุคคลในสังคมให้มีลักษณะอันพึงประสงค์และระงับพฤติกรรมไม่พึงประสงค์ ชาดกจึงเป็นเรื่องราวการนำเสนอ “ต้นแบบ” เป็นการเผยแพร่ศาสนา ปลุกฝังและปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของคนในสังคม และนำเสนอตัวแบบที่พึงประสงค์ให้แก่ผู้อ่าน

นอกจากหลักกรรมกษานติบารมีอันเป็นแก่นสำคัญของเรื่องแล้ว ผู้ประพันธ์ได้สอดแทรกให้เห็นถึงผลดีของการปฏิบัติตามหลักธรรมต่าง ๆ และโทษของการไม่มีคุณธรรมนั้นซึ่งมนุษย์ทุกคนสามารถพบเหตุการณ์เช่นนี้ได้ในชีวิตประจำวันและล้วนแล้วแต่ทำให้ชีวิตประสบสุขหรือทุกข์ภัยต่าง ๆ ทั้งสิ้น คุณธรรมที่สอดแทรกอยู่ในมหากปิชาตกมฺเพื่อสอนผู้อ่าน คือ ความกรุณา ความกตัญญูต่อผู้มีคุณความเพียรและความสัตย์สุจริต ผู้ประพันธ์ร้อยกรองมหากปิชาตกมฺด้วยวิธีการและลีลาการประพันธ์ที่มีระเบียบทางภาษาอังกฤษงดงามประณีตประหนึ่งพวงดอกไม้ที่งดงาม เพื่อเป็นเสมือนดอกไม้บูชาพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ อีกทั้งยังช่วยให้ผู้อ่านได้รับสารธรรมผ่านความไพเราะงดงามของถ้อยคำภาษาด้วย

ความสัมพันธ์ระหว่างมหากปิชาตกมฺ มหากปิชาดก และอรรถกถามหากปิชาดก

มหากปิชาตกมฺเป็นชาดกเรื่องที่ 24 ในชาตกมลา มีเนื้อหาที่คล้ายคลึงกับบาลีชาดกในพระไตรปิฎกเรื่องมหากปิชาดกในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกายชาดก และในอรรถกถามหากปิชาดก เมื่อพิจารณาในรายละเอียดต่าง ๆ มีลักษณะที่เหมือนและแตกต่างกัน ดังต่อไปนี้

1. องค์ประกอบของชาดก

รูปแบบของวรรณกรรมชาดกมีองค์ประกอบที่สำคัญ 5 ประการ คือ ปัจจุบันวัตถุ อดีตวัตถุ คาถา ไวยากรณ์ และประชุมชาดกหรือสโมธาน มหากปิชาตกมฺมีเนื้อหาตรงกับมหากปิชาดกและอรรถกถามหากปิชาดก หากแต่ชาดกทั้ง 3 เรื่องก็มีลักษณะที่คล้ายคลึงและแตกต่างกัน ดังต่อไปนี้

1.1 ปัจจุบันวัตถุ (The stories of the present) คือ การกล่าวถึงเหตุการณ์อันเป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงเทศนาแสดงถึงเรื่องอดีตชาติในขณะที่พระพุทธเจ้ายังมีพระชนม์ เพื่ออธิบายว่าสิ่งที่เกิดขึ้นนั้นมีได้มีเฉพาะในชาตินี้ หากแต่ได้เกิดขึ้นแล้วในอดีตกาล มหากปิชาดก ไม่ปรากฏเนื้อหาที่มีลักษณะเป็นปัจจุบันวัตถุซึ่งแสดงสาเหตุอันเป็นที่มาของนิทานชาดกนี้ มหากปิชาดกขึ้นต้นด้วยคาถาที่เป็น

เนื้อหาในส่วนที่เป็นอดีตวัตถุนั้นที่ ในขณะที่*อรรถกถามหากปิชาดก*เปิดเรื่องด้วย ปัจจุบันวัตถุ กล่าวถึงเหตุการณ์ขณะที่พระพุทธเจ้ายังมีพระชนม์อยู่เมื่อครั้งประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร และตรัสพระธรรมเทศนาถึงเหตุการณ์ในอดีตที่พระเทวทัตเคยกลิ้งศิลามุ่งร้ายพระองค์ อันเป็นสาเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงนำอดีตนิทานมาแสดงให้ภิกษุทั้งหลายฟัง *มหากปิชาดก*มีลักษณะการเปิดเรื่องที่แตกต่างไปจาก*มหากปิชาดก*และ*อรรถกถามหากปิชาดก* คือ ไม่มีปัจจุบันวัตถุ เช่นเดียวกับ*มหากปิชาดก* แต่เริ่มต้นเนื้อหาด้วยหลักธรรมที่เป็นสาระสำคัญของเรื่อง ไม่มีการอ้างว่าเป็นพุทธวจนะ ดังนั้นการเปิดเรื่องใน*มหากปิชาดก อรรถกถามหากปิชาดก* และ*มหากปิชาดก*จึงมีลักษณะที่แตกต่างกัน ดังนี้

มหากปิชาดก	อรรถกถามหากปิชาดก	มหากปิชาดกมู
–	พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงพระปรารภการกลิ้งศิลาของพระเทวทัต ตรัสพระธรรมเทศนา มีคำเริ่มต้นว่า พารานลีย อหุราชา ดังนี้ ความโดยย่อว่า เมื่อภิกษุทั้งหลายพากันกล่าวติเตียนพระเทวทัต เพราะใช้นายขมังธนู เพราะกลิ้งศิลาในเวลาต่อมา พระศาสดาจึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ไซ้แต่บัดนี้เท่านั้นก็หามิได้ แม้ในชาติก่อนพระเทวทัตก็กลิ้งศิลาเพื่อฆ่าเราเหมือนกัน	สัตบุรุษย่อมไม่เป็นทุกข์เดือดร้อนถึงความป่วยเจ็บซึ่งจะมีแก่ตน ยิ่งกว่าการสูญเสียความสุขซึ่งผู้กระทำให้เกิดความป่วยเจ็บจะพึงได้รับ

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบลักษณะการเปิดเรื่องของชาดกทั้ง 3 เรื่องจึงทำให้เห็นวิธีการเปิดเรื่องที่แตกต่างกัน กล่าวคือ *มหากปิชาดก* ขึ้นต้นคาถาซึ่งเป็นเนื้อหาของเรื่อง โดยไม่กล่าวว่าเป็นพุทธสุภาษิตแต่อย่างใด ในขณะที่*อรรถกถามหากปิชาดก*ผู้ประพันธ์แสดงให้เห็นถึงปัจจุบันวัตถุ กล่าวถึงเหตุการณ์ในอดีตของพระพุทธเจ้าและสาเหตุแห่งพุทธโิอาวาทอันเป็นที่มาของชาดกเรื่องนี้ *อรรถกถา*

มหากปิชาดกกล่าวเชื่อมโยงนิทานชาดกว่าเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ในอดีตของพระพุทธเจ้า ดังปรากฏเนื้อหาในปัจจุบันวัตถุและมักเรียกชื่อตัวละคร “มหากปิ” ว่า “วานรโพธิสัตว์” “พระมหาสัตว์” และอธิบายว่าเป็นพุทธโอวาท เช่น “พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงพระปรารภ การกลิ้งศิลาของพระเทวทัต ตรัสพระธรรมเทศนา...” (พระไตรปิฎกภาษาไทย, 2539, น. 441) ในขณะที่มหากปิชาดกมุขินตันเนื้อหาด้วยหลักธรรมคำสอนสำคัญของชาดกไม่มีปัจจุบันวัตถุ มุ่งแสดงให้เห็นเรื่องราวการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ คือ “มหากปิวนร” และพรรณนาให้เห็นถึงพระมหากรุณาที่ใหญ่หลวงไม่มีที่สิ้นสุดของวานรโพธิสัตว์ไว้ในเรื่องอย่างชัดเจน เนื้อหามุ่งแสดงเพื่อสรรเสริญพระโพธิสัตว์เป็นสำคัญ

นอกเหนือจากการกล่าวถึงหลักธรรมคำสอนต่าง ๆ จากลักษณะการเปิดเรื่องที่แตกต่างกันของชาดกทั้ง 3 เรื่อง แสดงให้เห็นว่ามหากปิชาดกในพระไตรปิฎกเกิดขึ้นก่อนการแยกเป็นนิกายต่าง ๆ อรรถกถาเป็นคัมภีร์อธิบายความในพระไตรปิฎก อรรถกถามหากปิชาดกจึงเป็นการอธิบายความมหากปิชาดกไปตามหลักของพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยมีลักษณะการเปิดเรื่องเป็นปัจจุบันวัตถุที่สอดคล้องกับหลักความเชื่อแห่งศาสนาในนิกายของตน กล่าวคือตามหลักความเชื่อของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทจะกล่าวถึงพระพุทธเจ้าทั้งหลายในฐานะเป็นมนุษย์ธรรมดาผู้ทรงค้นพบดวงปัญญาและตัดกิเลสให้หมดไปได้โดยพระองค์เอง พระพุทธศาสนาเถรวาทถือว่าพระพุทธเจ้าเป็นมนุษย์ธรรมดาที่ปรากฏในประวัติศาสตร์โลกเช่นเดียวกับมหาราชทั้งหลาย พระองค์มีคุณสมบัติเหนือกว่ามนุษย์ทั้งหลายเพราะพระองค์สามารถตรัสรู้ธรรม ตัดกองกิเลสทั้งปวงได้ แนวคิดเรื่องพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในอรรถกถามหากปิชาดกสอดคล้องกับแนวความคิดในพุทธศาสนานิกายเถรวาท ซึ่งมีเนื้อหาที่มุ่งแสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้ามีชีวิต มีตัวตนจริง และเป็นที่มาแห่งหลักธรรมอันประเสริฐต่าง ๆ ที่ทำให้สรรพสัตว์สามารถหลุดพ้นจากความทุกข์ได้ รวมทั้งยังเป็นบุคคลที่น่าเคารพ ศรัทธาในการเป็นต้นแบบของมนุษย์ธรรมดาที่เพียรพยายามจนกระทั่งบรรลุธรรม ผู้อ่านซึ่งเป็นปุชนธรรมดา

สามารถยึดพระองค์เป็นต้นแบบ ทำให้เกิดศรัทธาว่าการปฏิบัติตามหลักธรรมของพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นบุคคลธรรมดาเช่นมนุษย์ทั่วไปไม่น่าจะยากเกินกว่าที่ทุกคนจะปฏิบัติได้

การเปิดเรื่องด้วยปัจจุบันวัตถุในอรรถกถาหมากปิชาดกทำให้ผู้อ่านได้รับทราบเรื่องราวของพระพุทธเจ้า อีกทั้งเชื่อถือตามหลักคำสอนที่พระองค์ได้กระทำให้เป็นแบบอย่าง ส่วนลักษณะการกล่าวเปิดเรื่องในหมากปิชาดกซึ่งมุ่งเน้นหัวข้อธรรมะโดยมิได้กล่าวถึงที่มาของเรื่องว่าเป็นเหตุการณ์ในอดีตของพระพุทธเจ้าและมีได้กล่าวอ้างว่าเป็นพุทธพจน์ แสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับหลักธรรมะซึ่งมนุษย์ในปัจจุบันจะสามารถนำไปยึดถือปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้จริงมากกว่าการมุ่งเน้นกล่าวถึงเรื่องราวของพระพุทธเจ้าในอดีตที่มุ่งเน้นสรรเสริญถึงคุณธรรมของพระพุทธเจ้า และมุ่งให้พระจริยวัตรของพระพุทธเจ้าในขณะเป็นพระโพธิสัตว์เป็นแบบอย่างกับผู้อ่าน ลักษณะความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้าของศาสนาพุทธนิกายมหายานซึ่งมีจำนวนมากและพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์มีลักษณะที่แตกต่างกันไป อันแสดงให้เห็นความเชื่อที่มีต่อพระพุทธเจ้าในลักษณะที่แตกต่างจากเถรวาท อีกทั้งยังนับถือพระโพธิสัตว์ยิ่งกว่าพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์เป็นแบบอย่างแทนตัวพระพุทธเจ้า เพราะเห็นว่าพระโพธิสัตว์ทั้งหลายกำลังบำเพ็ญบารมีเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้ไปสู่ภูมิอันเป็นสุคติ แต่พระพุทธเจ้าได้เสด็จดับขันธไปแล้ว เหลือไว้แต่ธรรมของพระพุทธองค์นั้น (ประยงค์ แสนบูรณ, 2548, น. 44) แนวความคิดของมหายานดังกล่าวจึงมีลักษณะสอดคล้องกับเรื่องราวการยกย่องถึงพระกรุณาอันใหญ่หลวงของพระโพธิสัตว์ในหมากปิชาดก ผู้ประพันธ์เลือกใช้คุณธรรมมาเป็นจุดศูนย์กลางในการสั่งสอนผู้อ่านให้เข้าใจถึงหลักธรรมนั้นๆ ในขณะที่ดำเนินชีวิตในปัจจุบัน เพื่อก้าวไปสู่พุทธภูมิมากกว่าการเน้นว่าเรื่องราวในชาดกเป็นเรื่องของพระพุทธเจ้า

ลักษณะแนวความคิดที่ต่างกันจึงอาจกล่าวได้ว่าพุทธศาสนานิกายเถรวาทจะให้ความสำคัญกับการยกย่องพระพุทธเจ้าและการสอนธรรมะ ในขณะที่พุทธศาสนานิกายมหายานนั้นให้ความสำคัญกับโพธิสัตว์และหลักธรรมเป็นสำคัญ แนวความคิดนี้บ่งว่าเป็นส่วนสำคัญทำให้ลักษณะการเปิดเรื่องมีความแตกต่างกัน

มหากปิชาดก^๑จึงมิได้ให้ความสำคัญกับการเปิดเรื่องด้วยปัจจุบันวัตถุเช่นใน อรรถกถาชาดก

1.2 อติตัตถุ (The stories of the past) เป็นการกล่าวถึงเรื่องราวของพระพุทธเจ้าในชาติก่อนที่เรียกว่าพระโพธิสัตว์ในขณะที่บำเพ็ญบารมีหรือพระพุทธเจ้าตรัสเล่าโดยยกเอาเรื่องราวในอดีตมากล่าวเพื่อแก้ข้อสงสัยแก่ภิกษุสาวกที่อยู่ในเหตุการณ์ปัจจุบัน อติตัตถุของนิบาตชาดกส่วนมากจะขึ้นต้นว่า อตีเต แปลว่าในอดีตกาล องค์ประกอบในส่วนอติตัตถุนั้นทั้งมหากปิชาดก อรรถกถามหากปิชาดก และมหากปิชาดกมุนีเนื้อหาคล้ายคลึงกัน คือ เป็นเรื่องราวในอดีตชาติของพระโพธิสัตว์ขณะให้การช่วยเหลือมนุษย์ผู้หลงทาง แต่มีลักษณะการลำดับเนื้อหาที่แตกต่างกัน (ดังตัวเลขที่แสดงถึงลำดับเนื้อหาที่ไม่เหมือนกัน) ดังตารางเปรียบเทียบ

มหากปิชาดกในพระไตรปิฎก	อรรถกถามหากปิชาดก	มหากปิชาดกมุ
1. พระราชาแห่งชาวกาสิเลดีจึงมีดาชินอุททยานพบพราหมณ์เป็นโรคเรื้อน	2. เมื่อพระเจ้าพราหมณ์ทอดเสวยราชสมบัติในพระนครพาราณสี ณ หมู่บ้านกาลิกคาม พราหมณ์ชวาวานตามหาโคจนหลงเข้าไปในป่าหิมพานต์ต้องอดอาหาร 7 วัน	2. พระณณามิหิวัตติ์อยู่อาศัยของพระโพธิสัตว์และพระณณาคณสมบัติน้องพระโพธิสัตว์กระทำการชวยติดตามวิถีที่พลัดหลงทางในป่า
2. พราหมณ์เล่าถึงเหตุการณตามหาโคจนหลงทางในป่า 7 วัน	3. พราหมณ์เก็บผลพลับบิณจนตกลงไปในแหวลีก 60 ศอก 10 วัน	3. ชายผู้นั้นขึ้นขึ้นไปบนต้นมะพลับ กิ่งหักตกลงไปในหุบผา
3. พราหมณ์เก็บผลพลับบิณจนตกลงไปในขอเขาซึ่งมีน้ำลึกหยั่งไม่ถึง ไม่น้อยกว่า 10 ราตรี	4. วานรพบพราหมณ์ พราหมณ์ร้องขอความช่วยเหลือ วานรสงสารจึงให้ความช่วยเหลือ	4. วานรโพธิสัตว์พบชายอนรจนการชวยเหลือชายผู้นั้นจึงชวนชวาวานรชวยเหลือ
4. วานรพบพราหมณ์ พราหมณ์ร้องขอความช่วยเหลือ วานรสงสารจึงให้ความช่วยเหลือ	5. วานรโพธิสัตว์หัดบิพราหมณ์เอาหินทุ่มตีระชะ	5. วานรโพธิสัตว์หัดบิพราหมณ์เอาหินทุ่มตีระชะ
5. พราหมณ์ใช้ก้อนหินทุ่มตีระชะวานรเพื่อจะนำไปเป็นอาหาร	6. วานรโพธิสัตว์พาบุตรออกจากป่า	6. พราหมณ์พาบุตรออกไปจากหุบผา
6. พญาวานรได้รับบาดเจ็บ กล่าวตำหนิพราหมณ์ผู้ทำร้าย แต่ก็ให้อภัยและชวยเหลือ	7. บุตรผู้ล่วงเกินพระมหาสัตว์เกิดโรคเรื้อน กลายเป็นมนุษย์เปรต ทนทุกข์ 7 ปี	7. พญาวานรพาบุตรออกไปจากหุบผา
7. พราหมณ์ได้รับผลกรรมจากการกระทำชั่ว กลายเป็นผีหนอง น้ำเลือน้ำหนองไหล มีกลิ่นเหม็น ได้รับทุกข์ 7 ปี	1. พระเจ้าพาราณสีเลดีจึงมีดาชินอุททยานพบบุตรเปรต ทรงถามถึงสาเหตุแห่งทุกข์	8. วานรโพธิสัตว์พาบุตรออกไปจากหุบผา

มหากษัตริย์ในพระไตรปิฎก	อรรถกถาในมหากษัตริย์	มหากษัตริย์
8. พระมหากษัตริย์กล่าวหลักธรรมแก่พระราชาว่า “อย่าเป็นผู้ประทุษร้ายมิตร ผู้กระทำยอม เป็นโรคเรื้อน กลาก เกลลอน เมื่อตายไป จะต้องตกนรก	8. แปลกราบพูลเรื่องราว ตั้งแต่ต้นตาม เนื้อหาในมหากษัตริย์อีกครั้ง 9. เนื้อเรื่องและอธิบายศัพท์ตามเนื้อเรื่อง 10. พระบรมศาสดาตรัสคิดว่า “ผู้ประทุษ- ร้ายมิตร ย่อมเป็นโรคเรื้อน เกลลอน กลาก เมื่อตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงนรก” 11. หลังจากกราบพูลพระราชา แผ่นดิน แยกช่อง เข้าไปในอเวจีมหานรก พระราชาเสด็จออกจากพระราชนิเวศ เสด็จสู่พระนคร	1. ขยายผู้กระทำชั่วเกิดเป็นโรคเรื้อน ร่างกาย น่าเกลียดได้พบพระราชาซึ่งถามถึง สาเหตุแห่งความทุกข์ 7. ขยายผู้ประทุษร้ายมาถึงผลของบาปเคราะห์ต่อ การทรงยศต่อมิตร

ชาดกทั้ง 3 เรื่องมีลักษณะเนื้อหาคล้ายคลึงกัน แต่แตกต่างกันในเรื่องของการลำดับเหตุการณ์ และการเพิ่มเติมเนื้อหาในการอธิบายขยายความของ *อรรถกถา* *มหากปิชาดก*

1.3 คาถา (Verse) คือข้อความของชาดกแต่ละเรื่อง ผู้แต่งได้นำวรรณกรรมชาดกที่แต่งเป็นคาถาบาลีทั้งเรื่องมาแปลคาถาจากภาษาบาลีร้อยกรอง คำร้อยกรองที่ปรากฏในเรื่อง เป็นส่วนหนึ่งในอดีตวัตถุ หรือบางที่เป็นส่วนหนึ่งในปัจจุบันวัตถุ *มหากปิชาดก* อยู่ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก ซึ่งมีด้วยกัน 46 คาถา คาถาใน *มหากปิชาดก* ได้รับการนำไปอรรถาธิบายทั้งหมดอีกครั้งใน *อรรถกถา* *มหากปิชาดก* เนื้อหาของคาถาใน *มหากปิชาดก* ตรงกับเนื้อหาใน *มหากปิชาดกมู* ซึ่งมีจำนวนทั้งหมด 42 ไสลก ซึ่งจากการพิจารณาเนื้อหาทั้งสองเรื่องมีความสอดคล้องกัน

กล่าวได้ว่ามีความเป็นไปได้ที่อรรถยุคนำจะนำเนื้อหาเรื่อง *มหากปิชาดกมู* มาจาก *มหากปิชาดก* ใน *พระไตรปิฎก* นั้นเอง แต่เปลี่ยนแปลงการเน้นย้ำหลักธรรม คำสั่งสอนให้แตกต่างจาก *มหากปิชาดก*

1.4 วยาकरण์ (Commentary) หมายถึงการอธิบายศัพท์ในชาดก มีการแยกศัพท์และให้ความหมายศัพท์ เป็นการอธิบายความของคาถาที่ผู้เรียบเรียงนำมาแทรกไว้ในเรื่องแต่ละตอน ด้วยภาษาบาลีที่ง่าย เป็นการอธิบายขยายความในคาถาให้ได้รับความสมบูรณ์ เข้าใจง่ายขึ้น *มหากปิชาดก* และ *มหากปิชาดกมู* ไม่พบการวิจารณ์วยาकरण์หรืออธิบายคาถา แต่พบลักษณะของการอธิบายความคาถาใน *อรรถกถา* *มหากปิชาดก* ดังตัวอย่าง “พระบรมศาสดาตรัสอภิสัมพุทธคาถานี้ไว้ ความว่า ในโลกนี้ผู้ประทุษร้ายมิตรย่อมเป็นโรคเรื้อน เกล็ดอน กลาก เมื่อตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงนรก อธิบายว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคลใดประทุษร้ายเบียดเบียนมิตรในโลกนี้ บุคคลนั้นย่อมมีสภาพเห็นปานนี้” (*พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล*, 2558)

1.5 ประชุมชาดก หรือสโมธาน (Conclusion) เป็นส่วนประกอบสุดท้ายของเรื่อง ตอนท้ายของชาดกจะมีการกล่าวถึงตัวละครในอดีตวัตถุว่าในปัจจุบันกลับชาติมาเกิดเป็นผู้ใด *มหากปิชาดกมู* และ *มหากปิชาดก* ใน *พระไตรปิฎก* ไม่ปรากฏ

การสโมธานหรือการประชุมชาดกว่าผู้ใดกลับชาติมาเกิดเป็นใคร เพราะเนื้อหา
มิได้เชื่อมโยงว่าเป็นการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า ลักษณะการแสดงการสโมธาน
หรือประชุมชาดกนี้พบใน*อรรถกถามหากปิชาดก* กล่าวว่าพระพุทธเจ้าคือพญาวานร
โพธิสัตว์ พรหมณ์คือเทวทัต ดังความว่า “พระบรมศาสดา ครั้นทรงนำอดีตนิทาน
นี้มาแสดงจบแล้ว ตรัสว่าภิกษุทั้งหลาย ใช่แต่บัดนี้เท่านั้นก็หามิได้ แม้ในชาติก่อน
พระเทวทัตก็กลิ้งศิลา ประทุษร้ายเราเหมือนกันแล้วทรงประชุมชาดกว่า บุรุษ
ผู้ประทุษร้ายมิตรในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระเทวทัต พญาวานร ได้มาเป็นเราผู้ตถาคต
ฉะนี้แล” (*พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล*, 2558)

ในขณะที่*อรรถกถามหากปิชาดก*ปิดเรื่องด้วยการประชุมชาดก *มหากปิชาดก*
*ชาดก*และ*มหากปิชาดกม*ไม่มีประชุมชาดก *มหากปิชาดก*ปิดเรื่องโดยเน้นย้ำ
หลักธรรมที่ต้องการสอน ส่วน*มหากปิชาดกม*ปิดเรื่องโดยการเน้นให้เห็นถึง
พระกรุณาอันใหญ่หลวงของพระโพธิสัตว์และหลักธรรมที่ต้องการสอนในลักษณะ
เดียวกับการเปิดเรื่อง

เมื่อพิจารณาองค์ประกอบของชาดกแล้วพบว่า *มหากปิชาดกม*มีลักษณะ
โครงสร้างของชาดกที่คล้ายคลึงกับ*มหากปิชาดก*ใน*พระไตรปิฎก* คือ ประกอบ
ไปด้วยอดีตวัตถุเป็นหลัก และไม่พบปัจจุบันวัตถุ สโมธาน และไวยากรณ์ แต่
*มหากปิชาดก*ใน*พระไตรปิฎก*ประกอบด้วยคาถา *มหากปิชาดกม*มีลักษณะร้อยเรียง
ด้วยภาษาที่สรวงามเป็นโคลงจำนวน 42 โคลง ในขณะที่*อรรถกถามหากปิชาดก*
มีองค์ประกอบตามชาดกอย่างครบถ้วน ซึ่งแสดงให้เห็นการขยายความให้มีเนื้อหา
เพิ่มเติมมากขึ้นต่างจาก*มหากปิชาดก* *มหากปิชาดกม*จึงมีลักษณะเนื้อหาสอดคล้อง
ใกล้เคียงกับ*มหากปิชาดก*มากกว่า ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับคุณธรรม
ในนิทานชาดกเช่นเดียวกันยิ่งกว่าการเชื่อมโยงว่าเป็นเรื่องราวของพระพุทธเจ้า
ในอดีตชาติ แต่เปลี่ยนมุมมองการนำเสนอเนื้อหาตามพระพุทธศาสนามหายาน

ทัศนะของพุทธศาสนาเถรวาทและพุทธศาสนานิกายมหายานเกี่ยวกับ
พระโพธิสัตว์แตกต่างกัน พุทธศาสนาเถรวาทมองว่าหลักการของความเป็น
พระโพธิสัตว์เป็นเรื่องอดีตนิทาน ยกขึ้นมากล่าวเพื่อเป็นสื่อในการสอน เป็น

แรงกระตุ้นให้กำลังใจ และเป็นการเสริมคุณธรรม เพื่อให้ผู้ทำความดีไม่ย่อท้อ ต่ออุปสรรคที่ขัดขวางอยู่ พุทธศาสนาเถรวาทมองหลักการนี้เป็นทฤษฎี ส่วน พระพุทธศาสนานิกายมหายานเห็นว่าหลักการนี้เป็นการปฏิบัติเป็นข้อบังคับโดยตรง เพราะถือว่าศาสนิกชนของนิกายมหายานจะต้องดำเนินชีวิตไปตามแนวทางของ พระโพธิสัตว์จะละเลยไม่ได้ นิกายมหายานจึงเห็นเป็นหลักปฏิบัติ (ประยงค์ แสนบุราณ, 2548, น. 45) เนื้อหาของ *มหากปิชาดก อรรถกถามหากปิชาดก* และ *มหากปิชาดกมุนี* จะสอดคล้องกับแนวความคิดเบื้องต้นนี้ *อรรถกถามหากปิชาดก* มุ่งให้ความรู้ สร้างศรัทธาและความเข้าใจเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า *มหากปิชาดกมุนี* อธิบายถึงพระกรุณาอันไร้ขอบเขตของพระโพธิสัตว์ในการช่วยเหลือ ผู้อื่น โดยไม่คิดถึงความเดือดร้อนของตนและชี้ให้เห็นถึงผลแห่งการประทุษร้าย ต่อผู้มีคุณ อีกทั้งให้ภาพในลักษณะคู่ขนานกันของผู้เสียสละประโยชน์ส่วนตนกับ ผู้เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนจนกระทำให้ตัวต่อผู้มีคุณ กลวิธีการประพันธ์ของกวีจึงใช้ วิธีการแต่งที่ทำให้ผู้อ่านเข้าใจคุณธรรมดังกล่าวได้ง่าย เกรงกลัวต่อการกระทำชั่ว ที่สร้างเรื่องราวให้มีลักษณะใกล้เคียงตัวผู้อ่านมากยิ่งขึ้น

2. การลำดับเนื้อเรื่อง

มหากปิชาดก ดำเนินเรื่องกล่าวถึงพระราชาแห่งกาสิทอดพระเนตรเห็น พราหมณ์ซึ่งเป็นโรคเรื้อนจึงตรัสถามถึงสาเหตุแห่งทุกข์โศกนั้น พราหมณ์จึงเล่าถึง เรื่องราวเมื่อครั้งเดินทางตามโคจนหลงทางตกไปในเหว แล้วได้รับการช่วยเหลือ จากพญาวานร แต่เพราะจิตอันเป็นบาปจึงนำหินไปทุ่มศีรษะเพื่อฆ่าพญาวานร เป็นอาหาร พญาวานรไม่คิดโกรธแค้น นำพราหมณ์ไปจนถึงทางเดินของมนุษย์ หลังจากนั้นด้วยผลแห่งบาปกรรมพราหมณ์จึงกลายเป็นโรคเรื้อน เดินทางมาพบกับ พระราชาแห่งกาสิและเล่าเรื่องราวแห่งบาปกรรมนี้ถวายพระราชา

เนื้อหาใน *อรรถกถามหากปิชาดก* กล่าวถึงเรื่องราวตั้งแต่พระพุทธเจ้ายังมี พระชนม์ ทรงเล่าถึงอดีตสมัยที่เป็นพระโพธิสัตว์ กล่าวถึงเรื่องราวของพราหมณ์ที่ หลงทางไปในป่า จนได้รับการช่วยเหลือจากวานรโพธิสัตว์ แล้วเดินทางจนกระทั่ง

พบพระเจ้าพาราณสีแล้วเล่าเรื่องราวจากการกระทำชั่วของตนให้พระเจ้าพาราณสี ฟังอีกครั้งตามคาถาในพระไตรปิฎก และจบลงด้วยการประชุมชาดก อธิบายว่า พญาวานรคือพระพุทธรูปเจ้าในอดีต และพราหมณ์คือพระเทวทัต ลักษณะการดำเนินเรื่องในมหากปิชาดกและอรรคกถามหากปิชาดกมีลักษณะที่แตกต่างจากมหากปิชาดกมในชาตกมาลาซึ่งจะกล่าวถึงเหตุการณ์โดยลำดับเริ่มต้นตั้งแต่การอธิบายถึงสถานที่อันเป็นที่อยู่ของพระโพธิสัตว์และบุคลิกลักษณะของวานรโพธิสัตว์ จากนั้นจึงเล่าถึงเหตุการณ์เมื่อชายคนหนึ่งตามโคนหลงทาง พลัดตกลงไปในเหว หลังจากนั้นจึงได้รับการช่วยเหลือจากพญาวานรโพธิสัตว์ ด้วยกิเลสจึงทำให้ชายผู้นั้นคิดว่าพระโพธิสัตว์เพื่อเป็นอาหาร พระโพธิสัตว์ได้รับบาดเจ็บ แต่ก็นำทางจนชายผู้นั้นออกจากป่าได้สำเร็จ แต่ด้วยบาปกรรมจึงทำให้ชายผู้นั้นกลายเป็นโรคเรื้อน จนกระทั่งเดินทางมาพบพระราชาและเล่าเหตุแห่งบาปกรรมถวายพระราชา มหากปิชาดกลำดับเนื้อหาโดยเล่าเรื่องราวย้อนกลับไปถึงเหตุการณ์อันเป็นสาเหตุของการเป็นโรคเรื้อนน่ารังเกียจของพราหมณ์ผู้หนึ่ง อรรคกถามหากปิชาดกยังคงการลำดับเนื้อหาดังเช่นในมหากปิชาดก แต่เพิ่มการขยายความอธิบายถึงปัจจุบันวัตถุและสรุปเรื่องโดยย่อก่อนที่จะกล่าวถึงเนื้อหาตามมหากปิชาดกอีกครั้งพร้อมการขยายความศัพท์ และเพิ่มการประชุมชาดกในตอนจบเรื่อง ความซับซ้อนของการลำดับเนื้อหาในอรรคกถามหากปิชาดกจึงทำให้ผู้อ่านลำดับเรื่องได้ยากกว่า เนื้อหามีการซ้ำซ้อนกัน จึงอาจทำให้ผู้อ่านเกิดความเบื่อหน่ายได้ การลำดับเหตุการณ์ในมหากปิชาดกมกระชับ ดำเนินเรื่องต่อเนื่องตามเวลาที่เกิดขึ้น ทำให้เข้าใจได้ง่าย การลำดับเรื่องของมหากปิชาดกม มหากปิชาดก และอรรคกถามหากปิชาดกจึงมีลำดับที่แตกต่างกัน

3. รายละเอียดเนื้อหา

รายละเอียดของเนื้อหาในมหากปิชาดก อรรคกถามหากปิชาดก และมหากปิชาดกมแตกต่างกันบ้างแม้โครงเรื่องของชาดกจะมีลักษณะเนื้อหาที่คล้ายคลึงกัน ดังต่อไปนี้

3.1 ตัวละคร ชาดกทั้ง 3 เรื่องมีตัวละครที่มีบทบาทในเรื่อง 3 ตัวละคร คือ พญาวานร ชายหลงทาง และพระราชา พญาวานรและชายหลงทางเป็นตัวละครที่แสดงให้เห็นลักษณะที่ตรงกันข้ามของผู้ที่ยอมสละประโยชน์ส่วนตนเห็นแก่ประโยชน์ของผู้อื่นเป็นใหญ่กับบุคคลที่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนจนมิได้คิดถึงผู้มิคุณ ความเสียสละของผู้ประพฤติดุรรมกับความเป็นผู้ตั้งอยู่ในกิเลส *มหากปิชาดก* มุ่งให้ความสำคัญที่ความเป็นผู้มีคุณธรรมของพระโพธิสัตว์เป็นหลัก ในขณะที่ *มหากปิชาดก* และ *อรรกถา* มุ่งให้ความสำคัญกับผลกระทบจากการกระทำบาปต่อผู้มีคุณของชายหลงทาง มีพระราชาเป็นผู้รับรู้ถึงเหตุการณ์การกระทำบาปกรรมที่เกิดขึ้น ชาดกทั้ง 3 เรื่องมีรายละเอียดที่เหมือนกันและแตกต่างกันของตัวละคร ดังนี้

3.1.1 *มหากปิ* ใน *มหากปิชาดก* กล่าวถึง “มหากปิ” โดยใช้คำเรียกขานว่า “วานร” “พญาวานร” และ “มัน” พญาวานรมีลักษณะเหมือนดังเป็นสัตว์ทั่วไป แต่ก็มีคุณสมบัติเหนือสัตว์ทั่วไป คือ เป็น “พญาวานรผู้มีสิริ เป็นปราชญ์ ผู้มีเดช ผู้เป็นบัณฑิต มีความกล้าหาญ” สามารถพูดภาษามนุษย์ได้และมีคุณธรรมเมตตา กรุณาที่จะช่วยเหลือผู้ที่เดือดร้อน ลักษณะนิสัยของพญาวานรนั้นแสดงให้เห็นถึงสภาวะที่ยังไม่ค่อยมั่นคงนัก มีความอ่อนแอ มีสภาวะของความโกรธเมื่อถูกทำร้าย มิได้มีอารมณ์นิ่งสงบมั่นคงเหมือนกับพระโพธิสัตว์ผู้มีฤทธิ์เดช *อรรกถา* *มหากปิชาดก* กล่าวถึง “มหากปิ” โดยนอกจากจะใช้คำเรียกขานว่า “วานร” พญาวานร และ “มัน” ตามเนื้อหาที่มาจาก *มหากปิชาดก* แล้ว ยังใช้คำว่า “โพธิสัตว์” “วานรโพธิสัตว์” “พระมหาสัตว์” และกล่าวไว้ในการประชุมชาดกว่า “พญาวานรได้มาที่เราผู้ตถาคต” คำเรียกชื่อจึงแสดงให้เห็นว่า *อรรกถา* *มหากปิชาดก* เพิ่มเติมการขยายความจาก *มหากปิชาดก* เพื่อให้ “มหากปิ” เป็นพระโพธิสัตว์ หรือเป็นพระพุทเจ้า ซึ่งมีสภาวะที่มีโพธิสัตว์ธรรมดา มีลักษณะที่พิเศษกว่าใน *มหากปิชาดก* *มหากปิชาดก* กล่าวถึง “มหากปิ” โดยใช้คำเรียกขานว่า “พระโพธิสัตว์” “วานรโพธิสัตว์” “พระมหาสัตว์” “วานร” ลักษณะของวานรโพธิสัตว์เป็นผู้มีคุณธรรมมีเมตตา กรุณาต่อสัตว์ผู้ได้รับความเดือดร้อน มีสภาวะจิตที่มั่นคงแน่วแน่ ไม่มีอารมณ์โกรธแค้นแม้ถูกทำร้าย เต็มเปี่ยมไปด้วยความกรุณา แม้จะกล่าวสั่งสอน

ตกเดือนชายที่ทำร้าย ก็เปี่ยมไปด้วยความเมตตาสงสารต่อบาปกรรมที่ชายผู้นั้นกระทำ

เมื่อพิจารณาตัวละคร “มหากปิ” ในชาดกทั้ง 3 เรื่องพบว่าแม้จะมีลักษณะเนื้อหาที่คล้ายคลึงกัน แต่ก็แตกต่างกันไป ใน*มหากปิชาดก* “มหากปิ” ยังคงมีคำเรียกและการบรรยายถึงลักษณะที่ใกล้เคียงกับสัตว์ทั่วไปมากที่สุด *อรรถกถามหากปิชาดก* พยายามอธิบายขยายความเพิ่มเติมว่า “มหากปิ” เป็นพระโพธิสัตว์ที่เป็นอดีตชาติของพระพุทธเจ้า ในขณะที่*มหากปิชาดก* มีลักษณะการแสดง ความเคารพยกย่องในฐานะของผู้มีรูปกายเป็น “วานร” แต่มีสภาวะแห่งธรรมเป็นพระโพธิสัตว์ ดังเช่นการใช้คำเรียกขานในลักษณะยกย่อง และพรรณนาถึงคุณธรรมและความมั่นคงแห่งอารมณ์ที่มีใช้ลักษณะของสัตว์ทั่วไป

3.1.2 *ชายหลงทาง มหากปิชาดก* เรียกขานด้วยคำว่า “พราหมณ์” โดยใน*มหากปิชาดก* ให้ความสำคัญในการอธิบายเรื่องราวของพราหมณ์ผู้เป็นโรคเรื้อนจากผลกรรมการประทุษร้ายต่อมิตรมากที่สุด โดยเฉพาะการกล่าวถึงสภาพอันน่ารังเกียจของการเป็นโรคเรื้อน การกล่าวถึงลักษณะของพราหมณ์เป็นลักษณะของมนุษย์ทั่วไปที่เต็มไปด้วยกิเลส เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนและไม่รู้คุณผู้สร้างประโยชน์ให้แก่ตน ไม่ตั้งอยู่ในธรรม *อรรถกถามหากปิชาดก* เรียกชายผู้หลงทางว่า “พราหมณ์ชาวนา” “พราหมณ์” มีลักษณะเป็นมนุษย์ผู้เต็มไปด้วยกิเลส มีรู้คุณผู้สร้างประโยชน์เช่นเดียวกับใน*มหากปิชาดก* *มหากปิชาดก* ใช้คำเรียกชายหลงทางว่า “กระหาชาย” “ชายผู้นั้น” “เขา” โดยมีลักษณะเป็นมนุษย์ทั่วไป มีกิเลสรักประโยชน์ส่วนตน ออกตัญญู แต่เมื่อได้รับคำสั่งสอนและรับผลแห่งกรรมชั่วที่กระทำลงไป ก็รู้จักสำนึกผิด และเล่าเรื่องกรรมชั่วของตนเองเพื่อตักเตือนผู้อื่น

ตัวละครชายหลงทางในชาดกทั้ง 3 เรื่องมีลักษณะคล้ายกันคือเป็นมนุษย์ที่มีกิเลส ประทุษร้ายต่อผู้มีคุณ จึงเป็นตัวละครที่แสดงให้เห็นถึงผลแห่งกรรมชั่วที่ได้กระทำผิด และเป็นผู้ที่เปรียบเทียบกับแสดงให้เห็นความแตกต่างของความเป็นมนุษย์แต่จิตใจชั่วร้ายกับผู้ที่มีร่างกายเป็นวานรแต่มีจิตใจเปี่ยมไปด้วยคุณธรรมซึ่งทำให้เห็นคุณธรรมในตัว “มหากปิ” ในชาดกทั้ง 3 เรื่องได้ชัดเจนขึ้น

3.1.3 พระราชา ในมหากปิชาดก กล่าวถึงพระราชาว่า เป็น “พระราชาแห่งชนชาวกาสิ ในกรุงพาราณสี” อรรถกถามมหากปิชาดก เรียกพระราชาว่า “พระเจ้าพาราณสี” การระบุชื่อกษัตริย์และชื่อเมืองอย่างชัดเจนช่วยทำให้ความมีตัวตนของพระโพธิสัตว์และเรื่องราวดูเป็นเรื่องจริงที่อาจเกิดขึ้นได้ในประวัติศาสตร์มากขึ้น ทำให้สามารถสร้างภาพในจินตนาการได้ชัดเจนเหมือนมีหลักฐานที่อ้างอิงที่มาได้ ในความรู้สึกของผู้อ่านอันเป็นการสอดคล้องกับการสร้างให้ผู้่านรู้สึกว่าเป็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ซึ่งสั่งสมบารมีมาในอดีตของพุทธศาสนาเถรวาท มหากปิชาดกมิใช้คำว่า “พระราชาพระองค์หนึ่ง” การไม่ใส่ชื่อตัวละครในมหากปิชาดกนั้น ผู้ประพันธ์น่าจะมุ่งหมายที่ทำให้เรื่องราวที่เกิดขึ้นมีความใกล้ชิดกับผู้อ่านว่าเหตุการณ์ดังกล่าวอาจเกิดขึ้นกับผู้ใดก็ได้

4. หลักธรรมคำสอน

เนื้อหาในมหากปิชาดกมุ่งเน้นแสดงให้เห็นถึงผลกระทบของผู้ที่ทำร้ายต่อผู้ที่มีพระคุณหรือมิตรเป็นสำคัญ ซึ่งสอดคล้องกับเนื้อหาที่มุ่งแสดงให้เห็นผลกระทบที่ชายผู้ประพฤติร้ายต่อผู้มีคุณต้องเป็นโรคเรื้อนมีร่างกายที่เต็มไปด้วยผิหนอง มีกลิ่นเหม็นได้รับความทุกข์ทรมานแสนสาหัส ผู้ประพันธ์ได้พรรณนาลักษณะร่างกายที่เป็นโรคเรื้อนอย่างละเอียด ชัดเจน นับเป็นรายละเอียดสำคัญที่ผู้ประพันธ์ให้ความสำคัญกล่าวถึงใกล้เคียงกับเนื้อหาที่เป็นการบรรยายถึงเรื่องราวที่เกิดขึ้น

การให้รายละเอียดชายโรคเรื้อนแสดงให้เห็นว่าผู้ประพันธ์มหากปิชาดกต้องการสร้างภาพที่น่ากลัวให้ผู้อ่านเกรงกลัวต่อผลแห่งการประพฤติชั่วต่อมิตรหรือผู้มีคุณ ภาพของความน่ารังเกียจ ความทุกข์ทรมานต่อโรคร้าย จึงเป็นส่วนสำคัญที่กระตุ้นเตือนให้ผู้อ่านไม่กระทำร้ายต่อผู้มีคุณอันเป็นการสร้างผลกระทบที่จะส่งผลร้ายต่อตนเองในที่สุด การเน้นย้ำสาระสำคัญในการปิดเรื่องที่กล่าวว่า “ขอพระองค์อย่าได้ประทุษร้ายมิตร เพราะว่าผู้ประทุษร้ายมิตรจัดเป็นคนเลวทรามในโลกนี้ผู้ประทุษร้ายมิตร ย่อมเป็นโรคเรื้อน เคลื่อนกลาก เมื่อตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงนรก” (พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล, 2558) อรรถกถามมหากปิชาดก แม้จะเป็นการอธิบายเนื้อหาของเรื่องมหากปิชาดก มีรายละเอียดเช่นเดียวกับ

มหากปิชาดก แต่สิ่งที่อรรถกถาขยายความเพิ่มเติมและให้ความสำคัญเป็นพิเศษคือการเชื่อมโยงเนื้อหาเรื่องมหากปิชาดกว่าเป็นเรื่องราวในอดีตของพระพุทธเจ้าและแสดงให้เห็นสาเหตุที่พระพุทธเจ้าแสดงธรรม

เมื่อพิจารณาเนื้อหาในอรรถกถามหากปิชาดกแสดงให้เห็นว่านอกจากการดำเนินเรื่องตามมหากปิชาดกในพระไตรปิฎกแล้ว อรรถกถามหากปิชาดกต้องการเชื่อมโยงให้ชาดกเรื่องนี้เป็นเรื่องราวเกี่ยวข้องโดยตรงกับพระพุทธเจ้า แม้จะยังคงยึดคำสั่งสอนในเรื่องการประทุษร้ายต่อมิตรหรือผู้มีคุณดังเช่นในพระไตรปิฎก แต่ใช้การปิดเรื่องด้วยคุณธรรมดังกล่าวร่วมกับการกล่าวประชุมชาดกเพื่อเชื่อมโยงว่ามหากปิคือพระพุทธเจ้าในอดีตชาติ ชายผู้เป็นโรคเรื้อนจากการทรยศต่อมิตรหรือผู้มีคุณคือเวททัต การขยายความโทษที่บุรุษผู้นี้พึงได้รับคือการตกนรกอเวจีมหานรก เกิดแผ่นดินแยกให้ไปจุติต่อหน้าพระราชา

มหากปิชาดกมุ่งเน้นคุณธรรมของพระโพธิสัตว์ แสดงให้เห็นถึงการเป็นผู้มีกรุณาเสียสละประโยชน์ส่วนตนและมีขันติธรรมเป็นสำคัญ มหากปิชาดกมุ่งให้ความสำคัญที่คุณธรรมของวานรโพธิสัตว์เป็นหลัก ซึ่งสอดคล้องกับการตั้งชื่อเรื่อง นอกจากนี้ในเนื้อหายังมีการบรรยายและพรรณนาถึงลักษณะการดำรงชีวิตที่ต้องอยู่ในศีลธรรม เป็นผู้มีกตัญญู ใจสูง เพียรมากและมีความกรุณา ซึ่งผู้ประพันธ์ปูพื้นเรื่องด้วยการอธิบายให้ผู้อ่านเข้าใจถึงลักษณะอันเป็นผู้มีคุณธรรม น่ายกย่องเป็นพื้นฐาน ก่อนที่จะแสดงให้เห็นถึงคุณธรรมที่ปฏิบัติได้ยากยิ่งเหนือผู้อื่น อีกทั้งยังได้นำเสนอถึงวานรโพธิสัตว์ในฐานะผู้สั่งสอนธรรมะ ช่วยทำให้มนุษย์ที่ด้อยต่ำกว่าหลุดพ้นจากความทุกข์โศก อันนับเป็นเนื้อหาที่สอดคล้องกับหลักของพุทธศาสนาหายานเป็นสำคัญ

มหากปิชาดกและอรรถกถามหากปิชาดกมุ่งแสดงให้เห็นถึงผลแห่งกรรมจากการกระทำประทุษร้ายต่อผู้มีคุณเป็นหลัก แต่มหากปิชาดกนำเสนอเรื่องของผลแห่งกรรมจากการกระทำประทุษร้ายต่อผู้มีคุณเป็นความคิดรอง ในขณะที่มุ่งนำเสนอให้เห็นถึงพระกรุณาอันใหญ่หลวงของพระโพธิสัตว์ที่มีต่อสรรพสัตว์ทั้งหลายซึ่งปรากฏอย่างชัดเจนในองค์ประกอบต่างๆ ของเรื่อง การนำเสนอหลักธรรมคำสอนที่มีลักษณะการเน้นย้ำที่แตกต่างกันนี้อาจแสดงให้เห็นถึงลักษณะเด่นที่

สอดคล้องกับคำสอนในพระพุทธศาสนาในนิยายที่แตกต่างกัน กล่าวคือพุทธศาสนาเถรวาทและนิกายมหายานต่างกล่าวถึงว่าการบำเพ็ญบารมีต่างๆ นั้นเป็นไปเพื่อมุ่งสู่ความหลุดพ้นจากปวงกิเลสและปวงทุกข์เช่นกัน

นอกจากเรื่องมหากปิชาตกมจะกล่าวเน้นถึงเรื่องกษานติบารมีไว้อย่างชัดเจนแล้ว ยังแสดงให้เห็นการเป็นผู้บำเพ็ญทานบารมีและศีลบารมีอีกด้วย ซึ่งในเรื่องมหากปิชาตกมแสดงให้เห็นว่าพระโพธิสัตว์เป็นผู้บำเพ็ญทานบารมีคือการให้ธรรมทาน ซึ่งถือว่าเป็นทานที่ล้ำเลิศยิ่งกว่าทานทั้งปวง และยังแสดงให้เห็นถึงพระกรุณาที่มีต่อสรรพสัตว์ ซึ่งการเมตตาต่อผู้อื่นทำให้จิตใจความโกรธและความพยาบาทออกจากจิตใจได้ พระพุทธศาสนานั้นเน้นคุณธรรมเกี่ยวกับการช่วยเหลือผู้อื่น เช่น เมตตา กรุณา และทานเป็นพิเศษ การให้หรือทานจึงมีนัยที่แสดงให้เห็นถึงการละความเห็นแก่ตัว การมีจิตใจที่อ่อนโยน ซึ่งเป็นพื้นฐานสำหรับคุณธรรมขั้นสูงต่อไป คุณธรรมที่ปรากฏในมหากปิชาตกมได้แสดงถึงคุณธรรมในบารมี 6 อันประกอบไปด้วย ทานบารมี ศีลบารมี กษานติบารมี เป็นสำคัญ การยกย่องเชิดชูพระโพธิสัตว์ในมหากปิชาตกมจึงเป็นลักษณะตามแนวคิดของพุทธศาสนาเถรวาทตามที่จะเห็นได้จากชาดกทั้ง 3 เรื่องแม้มีเนื้อเรื่องคล้ายคลึงกัน แต่มีจุดมุ่งเน้นด้านคุณธรรมที่แตกต่างกันไป

5. การใช้ภาษา

มหากปิชาตกนอกจากใช้การบรรยายเพื่อดำเนินเรื่องแล้ว ยังมุ่งใช้ภาษาในการพรรณนาให้เห็นภาพของพราหมณ์ผู้เป็นโรคเรื้อนไว้ด้วย โดยใช้การเปรียบเทียบเพื่อให้เกิดภาพในใจผู้อ่าน ดังเช่น “ณ ที่นั้นได้ทอดพระเนตรเห็นพราหมณ์ ซึ่งเป็นโรคเรื้อน ขาวพราวเป็นจุดๆ ตามตัวมากไปด้วยกลากเกลื้อนเรียกรวดด้วยเนื้อที่หลุดออกมาจากปากแผลเช่นเดียวกับดอกทองกวาวที่บานในเรือนร่างทุกแห่งมีเพียงกระดูกซุบผอมสะพรั่งไปด้วยเส้นเอ็น” (พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล, 2558)

อรรถกถามหากปิชาตกนอกจากจะมีสำนวนภาษาตามเนื้อหาจากมหากปิชาตกแล้ว ในส่วนของการอธิบายเพิ่มเติมจะเป็นการใช้ภาษาในลักษณะของการบรรยายและอธิบายเพื่อให้ข้อมูลเป็นหลัก ดังเช่น “บุรุษนั้นล่วงเกินพระมหาสัตว์เจ้า

แล้วเกิดโรคเรื้อน กลายเป็นมนุษย์เปรตในปัจจุบันทันตาเห็นทีเดียว เขาถูกความทุกข์เบียดเบียนอยู่เจ็ดปี เทียวเรื้อนไปถึงมีคาชินอุทยาน เขตพระนครพาราณสี” (พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล, 2558)

มหากปิชาตกมฺเป็นชาตกเรื่องหนึ่งในชาตกมาลาที่อารยศูรประพันธ์ขึ้นเป็นดั่งพวงมาลาเพื่อบูชาสรรเสริญพระโพธิสัตว์ ลักษณะคุณค่าในทางวรรณศิลป์ที่ผู้ประพันธ์สร้างสรรค์ด้วยภาษาที่ประกอบด้วยอลงการทางเสียงและความหมายนับเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้มหากปิชาตกมฺทรงคุณค่าน่าอ่าน เพิ่มเติมเหนือกว่าเนื้อหาทางด้านคุณธรรมที่ชาตกทั่วไปมุ่งนำเสนอ สอดคล้องกับที่กล่าวว่าพระสูตรฝ่ายมหายานซึ่งรจนาขึ้นจะมีลีลาหนักไปในแนววรรณคดีและมีสุนทรียภาพอันไพศาล ทั้งนี้เพื่อให้เกิดรสนิยมประทับใจของประชาชน พระโพธิสัตว์ส่วนมากจึงประดับไปด้วยอลงการวิจิตรตาภรณ์ต่าง ๆ อันเป็นสัญลักษณ์ของฆราวาสชนมิใช่สมณะฝ่ายมหายานมิได้คำนึงเรื่องใดมากเท่ากับเรื่องพระโพธิจิตซึ่งผูกพันมุ่งมั่นต่อพระโพธิญาณ ฉะนั้นในบางกรณีฆราวาสซึ่งมีพระโพธิจิต จึงถูกยกย่องเทิดทูนเหนือพระภิกษุสงฆ์ที่ไม่มีอุดมคติมุ่งต่อพระโพธิญาณ (อภิขัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์, 2534, น. 91) มหากปิชาตกมฺจึงแสดงให้เห็นกษานติบารมีขององค์พระโพธิสัตว์ซึ่งมุ่งยึดประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นแก่ผู้อ่านมากกว่าประโยชน์ของตนเอง การมุ่งเน้นย้ำให้เห็นถึงคุณธรรมที่เป็นการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติ จึงเป็นคุณธรรมสำคัญที่แสดงให้เห็นความเป็น “พระโพธิสัตว์” ที่ต้องมีคุณธรรมทางด้านขันติเหนือกว่าบุคคลทั่วไป โดยร้อยกรองเป็นกาพย์เห่พงศาวดารและประณีต

สรุปผลการวิจัย

มหากปิชาตกมฺมุ่งนำเสนอให้เห็นภาพของพระโพธิสัตว์ในฐานะผู้มีเมตตากรุณาต่อสรรพสัตว์แสดงให้เห็นทานบารมีของพระโพธิสัตว์ ทั้งการให้ความช่วยเหลือด้วยกำลังกาย การให้อภัยทาน ไม่คิดโกรธแค้นต่อชายผู้หลงทางแม้จะถูกทำร้าย การให้ธรรมทาน คือการแสดงธรรมสั่งสอนชายหลงทาง ศิลบารมี คือ การแสดงให้เห็นถึงสภาพวิถีชีวิตของพระโพธิสัตว์ที่รักษาศีล ไม่เบียดเบียนสรรพสัตว์ต่าง ๆ รักษาสังขะที่รับปากว่าจะช่วยเหลือชายหลงทางแม้จะถูกทำร้ายจนได้รับ

บาดเจ็บ และกษานติบารมี คือ การอดทนต่อความทุกข์ยากทางกายในการช่วยเหลือชายหลงทาง และไม่โกรธแค้นอาฆาตเมื่อถูกทำร้ายจากชายที่ตนช่วยเหลือ พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานมีหลักธรรมที่สำคัญยิ่งคือหลักแห่ง “โพธิสัตว์ภูมิ” ซึ่งถือว่าโพธิสัตว์ภูมิเป็นสาเหตุให้เกิดในพุทธภูมิ บุคคลจะบรรลุพุทธภูมิได้จะต้องผ่านการบำเพ็ญจริยธรรมของพระโพธิสัตว์ก่อน โดยมีหลักการสำคัญคือพระโพธิสัตว์จะต้องโปรดสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นจากความทุกข์เสียก่อน แล้วจึงจะบรรลุธรรมภายหลัง หรือต้องพยายามให้สรรพสัตว์ทั้งหลายรู้ธรรมด้วย การบำเพ็ญบารมีเป็นหลักจริยศาสตร์ของพระโพธิสัตว์ที่มุ่งพระโพธิญาณ บารมีธรรมที่พระโพธิสัตว์ควรบำเพ็ญให้บริบูรณ์เพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า มีทั้งหมด 6 บารมีธรรม คือ ทานบารมี ศีลบารมี กษานติบารมี วิริยบารมี สมာธิบารมี และปัญญาบารมี มหาภิโพธิสัตว์แสดงให้เห็นถึงการบำเพ็ญทานบารมี ศีลบารมีและกษานติบารมี โดยอารยศูรย์แสดงให้เห็นภาพการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์เป็นสำคัญ นอกเหนือจากคำสอนในเรื่องของบาปผลจากการประทุษร้ายผู้มีคุณ ซึ่งถึงแม้ว่ามหาภิชาดกมีเนื้อหาคล้ายคลึงกัน มีชื่อเรื่องเดียวกัน แต่แตกต่างกันที่การให้ความสำคัญ โดยมหาภิชาดกให้ความสำคัญในเรื่องการสั่งสอนเรื่องบาปกรรมจากการประทุษร้ายผู้มีคุณ ในขณะที่วรรณกรรมมหาภิชาดกยังคงมุ่งสั่งสอนในเรื่องของบาปกรรมจากการประทุษร้ายผู้มีคุณเช่นเดียวกัน แต่เชื่อมโยงให้เป็นเรื่องในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าอย่างชัดเจน การมุ่งเน้นที่แตกต่างกันจึงเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงได้ว่า หากอารยศูรย์ได้นำเรื่องมาจากที่ใดที่หนึ่งเช่นเดียวกับในพระไตรปิฎก ก็คงนำเนื้อหาไปจากมหาภิชาดกในพระไตรปิฎก แต่ด้วยการมุ่งเน้นที่แตกต่างกันจึงทำให้นวนิพนธ์และวิธีการนำเสนอเรื่องราวแตกต่างกันไป มหาภิชาดกมุ่งให้ภาพยกย่องสรรเสริญพระโพธิสัตว์ จึงมีลักษณะเนื้อหาสอดคล้องกับศาสนาพุทธมหายาน มากกว่าวรรณกรรมมหาภิชาดกที่มีลักษณะเป็นไปตามพระพุทธศาสนาเถรวาท จึงมุ่งอธิบายเชื่อมโยงเข้ากับประวัติของพระพุทธเจ้า ในขณะที่มหาภิชาดกเป็นนิพนธ์ชาดกที่อยู่ในพระไตรปิฎกจึงมุ่งเน้นหนักไปที่คำสอน และแสดงให้เห็นผลจากการกระทำที่ส่งผลต่อชีวิตมากกว่าการมุ่งให้ความสนใจที่พระโพธิสัตว์หรือพระพุทธเจ้าที่ให้การยกย่องยอมรับกันเป็นอย่างดีแล้ว อารยศูรย์แม้จะดำเนินเรื่อง

ในมหากปิชาตกมคล้ายกับมหากปิชาตกแต่จะเห็นว่าตั้งใจจะสร้างให้เกิดความไพเราะน่าฟังมากยิ่งขึ้น โดยพิจารณาจากวัตถุประสงค์การแต่งและการเลือกใช้สำนวนภาษาที่ประกอบด้วยอঙ্กการทางเสียงและอঙ্กการทางความหมายอย่างงดงามเพื่อพรรณนาเรื่องราวและยกย่องถึงการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์

มนุษย์ผู้จะมุ่งสู่พุทธภูมิต้องบำเพ็ญพระโพธิญาณ คือการกระทำตัวให้เป็นโพธิสัตว์ซึ่งเป็นการชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ พระโพธิสัตว์จะเมตตากรุณาในการโปรดสัตว์ให้พ้นทุกข์ พระโพธิสัตว์จึงสะสมบารมีต่าง ๆ ในแต่ละชาติ เมื่อบุคคลใดเกิดทุกข์ต้องการความช่วยเหลือ ก็บูชาขอให้พระโพธิสัตว์ช่วย พระสูตรต่าง ๆ ซึ่งแสดงเรื่องราวอภินิหาร อิทธิฤทธิ์เกี่ยวกับการโปรดสัตว์ของพระโพธิสัตว์ ก็เพื่อให้ปวงชนมีสิ่งที่สามารถยึดมั่นในศาสนาพุทธได้ หากใช้หลักธรรมเป็นคำสั่งสอนแต่อย่างเดียวก็จะทำให้ปวงชนปราศจากสิ่งยึดเหนี่ยวในสิ่งที่มีตัวตนเพราะปวงชนทั่วไปยังข้องอยู่ด้วยกิเลสตัณหาซึ่งมีอวิชชาปิดบังอยู่ (อภิขัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์, 2534, น. 89) วรรณคดีชาตกจึงได้รับการสร้างสรรค์ขึ้นมาเพื่อใช้สอนธรรมะอบรมบ่มนิสัยแก่ผู้อ่านทั้งทางตรงและทางอ้อม มนุษย์สามารถรู้ธรรมได้ง่ายบ้างยากบ้างแตกต่างกันไป การใช้นิทานชาตกเป็นสื่อกลางเป็นอุปกรณ์และเป็นอุทาหรณ์จึงเป็นวิธีหนึ่งที่ทำให้บุคคลทั้งหลายเข้าใจธรรมะได้ง่ายขึ้น ทำให้สามารถศึกษาธรรมะได้สนุกสนานเพลิดเพลิน เข้าใจความหมายอันลึกซึ้งและถูกต้องของธรรมะได้ง่ายยิ่งขึ้น ไม่เกิดความเบื่อหน่ายหรือท้อแท้ในการศึกษาธรรมะเกิดความสนุกสนานเพลิดเพลินและเข้าใจความหมายอันลึกซึ้งและถูกต้องของธรรมะนั้น ๆ ด้วย ภาพของพระโพธิสัตว์ที่อารยศูรตั้งใจให้ผู้อ่านประจักษ์และซาบซึ้งถึงพระเมตตากรุณาอันใหญ่หลวงในเรื่องมหากปิชาตก จึงเป็นภาพที่แสดงให้เห็นว่า “พระโพธิสัตว์” คือ ผู้ที่มีความเมตตากรุณาอย่างหาที่สุ่มมิได้ต่อสรรพสัตว์ โดยที่พระองค์จะคำนึงถึงประโยชน์สุขของบุคคลอื่นยิ่งกว่าความเดือดร้อนของตนเองและพยายามช่วยเหลือให้ผู้อื่นพ้นจากทุกข์ภัยต่าง ๆ ด้วยความกรุณาอย่างหาที่สุ่มมิได้ เพื่อให้ผู้อ่านยกย่องสรรเสริญนับถือและใช้เป็นแบบอย่างในการประพฤติปฏิบัติตนในการดำเนินชีวิตต่อไป

บรรณานุกรม

- กุสุมา รัชสมณี. (2534). *การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ประพจน์ อัครวิรุฬหการ. (2546). *โพธิสัตว์จรรยา: มรรคาเพื่อมหาชน*. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประยงค์ แสนบุราณ. (2548). *พระพุทธศาสนามหายาน*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. สืบค้นเมื่อวันที่ 10 ตุลาคม 2558, จาก www.thepathofpurity.com
- พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับมหายานจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. สืบค้นเมื่อวันที่ 10 ตุลาคม 2558, จาก www.thepathofpurity.com
- พัฒน์ เพ็งผลา. (2535). *ชาดกกับวรรณกรรมไทย*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ลลิตนา ศิริเจริญ. (2525). *อลังการในมหาชาติคำหลวง*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์ดุสิตบัณฑิตสาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศักดิ์ศรี แยมันดดา. (2543). *วรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทย*. กรุงเทพฯ: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมโภชน์ เอี่ยมสุภาษิต. (2550). *ทฤษฎีและเทคนิคการปรับพฤติกรรม*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์. (2534). *พระพุทธศาสนามหายาน*. กรุงเทพฯ: สภาการศึกษา มหายานจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนา.
- อารยศูร. (2513). *ชาดกมอลา*. แปลและเรียบเรียงจากฉบับภาษาอังกฤษ ของ จ.ส. สเปนเยอร์ โดย หลวงรัชฎการโกศล. พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเชชม.
- Miksic, John, and Tranchini, Anita. (1996). *Borobudur Golden Tales of The Buddhas*. Singapore: Periplus.
- Monier-Williams, Monier. (1979). *Sanskrit-English Dictionary*. Reprinted. London: Oxford University.
- Nariman, G. K. (1920). *Literary History of Sanskrit Buddhism*. Bombay: D. B. Taraporevala.
- Vaidya, P. L. (1959). *Jātakamālā*. Bombay: The Mithila Institute.